

ESTUDIS D'ARQUEOLOGIA I D'HISTÒRIA DE CABRERA DE MAR

Edició a cura de **Josep M. Modolell**

Cabrera de Mar, Sant Jordi 2011

Núm. 7 de la col·lecció

LA TERRA SIGIL·LATA ALT IMPERIAL DE CAN MODOLELL

Dins el món de les ceràmiques fines romanes podem incloure la sigil·lata d'època alt imperial, que abastaria aquelles produccions que es donarien en el moment àlgid de la dominació romana. En el cas de les troballes del jaciment arqueològic de Can Modolell, comprendria des de la sigil·lata itàlica/aretina, les seves imitacions i les produccions sudgàl·liques i hispàniques.¹

Sobta que davant la notòria importància d'alguns materials, certament sumptuosos, trobats en aquest jaciment (concretament ens estem referint al conjunt d'inscripcions i restes escultòriques en marbre), en el seu contrast, veiem que les troballes efectuades entre els anys 1974 i 1985, de ceràmica sigil·lata, llevat d'una peça excepcional (la gran pàtera itàlica de *Rasinius/Memmius/Hiera*), més una altra peça pràcticament sencera (la pàtera sudgàl·lica signada per *Regenus*) i dues de perfil complet, la resta són de caràcter més aviat discret i, sobretot, molt fragmentari. Tot i així, com a continuació veurem, constitueix un conjunt de material que ens aporta una informació força valuosa.²

Sigil·lata itàlica

Pel que fa a la classificació tipològica, podem dir que aquesta varietat ceràmica, encara que és molt coneguda, la seva constant evolució dels coneixements han propiciat que, especialment en les produccions llises, en pocs anys es va passar de la taula clàssica de Dragendorff (1895) a la de Loeschke (1909), basada aquesta darrera en les troballes del campament d'Haltern al *Limes* Germànic i, més tard, a una elaboració més precisa feta en base als materials trobats en les excavacions

arqueològiques de l'Escola Francesa de Roma a Bolsena (Itàlia), a càrrec de Goudineau. En els darrers temps, s'està imposant amb força, amb criteris unificadors, la taula coneguda com Conspectus, abreviatura de l'obra *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae* a cura de diversos especialistes.

Entrant en matèria, pel que fa als materials de Can Modolell, veiem en primer lloc la presència d'una peça singular, pertanyent a les primeres produccions, com és el fragment de fons de pàtera de sigil·lata aretina de vernís negre, amb marca de posició radial amb un motiu de dues *peltae* contraposades i que tindria una datació que hom situa vers el 40 aC.

Dins pròpiament el grup de les sigil·lates itàliques o aretines, observem que hi hauria una proporció molt minsa de peces decorades, amb un total de vuit fragments, dels quals solament dos presenten punxons que es poden relacionar amb terrissers itàlics. El fragment de fons amb marca de *Zoilus*, esclau o llibert de *Cn. Ateius*, característic del taller de Pisa (núm. 4), possiblement pertanyia a la mateixa peça del fragment decorat amb la mènada dansant (núm. 2) i la forma, molt possiblement, correspondria a la d'un calze com el Conspectus R 2.3.1 (=Drag. 11). Les altres formes decorades que s'han trobat (núms. 5, 6 i 7) són un fragment de peu de *modiolus* (=Conspectus R 3.3.1), una nansa d'*skyphos* (=Drag. Watzinger VII) i una altra nansa allargassada, força característica d'alguns olpes (=Drag. Watzinger XIV).

En les formes itàliques llises, podem veure una representació reduïda dels serveis de taula segons la clàssica tipologia de Loeschke, basada, com hem dit abans, en les troballes del campament d'Haltern. Així, tenim els fragments de pàteres (núms. 14 i 15) com a pertanyents al servei I, que corresponen a formes del tipus 1.c.2 amb vora sortint o ametllada (=Conspectus 12.3, =Goudineau 17 i l'altra, propera a Conspectus 12.4). També cal fer esment del fragment d'una vora de pàtera de la forma Oberaden I.a (=Conspectus 10.1, =Goudineau 6) i una altra propera a Loeschke 4.b (=propera Conspectus 4.5, =Goudineau 30) provinents de la intervenció de 1999 (PLA-REVILLA 2004, 759). Continuant amb les copes, d'aquest mateix servei, tipus 7, veiem dos fragments (núms. 16 i 17) de vores (=Conspectus 14.2, = Goudineau 18). Aquestes peces, aproximadament, tindrien una cronologia entre els anys 15 aC i el canvi d'era.

Del servei II, hi hauria les pàteres de paret vertical, tipus 2 de Loeschke (=Conspectus 18.2, =Goudineau 36), de les quals hi ha les peces (núm. 18 al 23) de les primeres campanyes i una tercera del 1999 (PLA-REVILLA 2004, 759). Les copes d'aquest servei correspondrien als tipus 8 i 9. Dins del tipus 8, veiem els fragments núms. 28 (=Conspectus 22.1, =Goudineau 27) i 30 (=Conspectus 23.2, =Goudineau 40). El tipus 9 de Loeschke (núm. 29) estaria representat per un sol individu (=Conspectus 22.1). La cronologia que hom els assigna es situa a l'entorn del 15 dC.

Entre les pàteres del servei III, tipus 4 (=Conspectus 4.5, =Goudineau 30), tindríem una peça excepcional (núm. 9), que no és altra que la prou coneguda pàtera de 66 cm de diàmetre amb els segells de *Rasinius*, *Memmius* i *Hiera*, la qual constitueix un *unicum*. Pel seu descomunal diàmetre, és comparable amb una pàtera de semblants dimensions que s'exhibeix en les vitrines del mateix Museu d'Arezzo a Itàlia. Es va trobar en la sala situada al nord de la «sala de pintures», formant part d'un possible ritual i, junt amb aquesta peça, n'hi havia diverses pràcticament senceres, tant de ceràmica comuna com de parets fines de la Bètica. Les copes d'aquest servei són del tipus 12 d'Haltern (=Conspectus 34.1, =Goudineau 38 b), de les quals sols tenim un individu (núm. 32) atribuïble al terrissaire L. Gellius gràcies al relleu aplicat que presenta. Les cronologies també són diverses, mentre que la pàtera sembla més antiga, potser cap a l'entorn del canvi d'era, la copa seria datable després del 20 dC.

També hi ha alguns fragments, fora de l'anterior classificació, per a serveis de vaixel·la, així veiem un fragment de copa (núm. 13), de parets lleugerament inclinades, corresponent a la forma Conspectus 7.1, datable pels volts del 25 dC. Altres peces, en aquest cas pàteres (núms. 24 a 27), són classificables dins la forma Conspectus 20.4 (=Goudineau 39), datables a partir de 15 dC; veiem dos individus amb decoració de relleus aplicats, l'un és una vora (núm. 25) amb un fragment de roseta aplicada, atribuïble al terrissaire L. Gellius i, l'altra vora, prové de l'actuació de 1999 (núm. 27), presenta una voluta que emmarca una màscara en relleu, motiu atribuïble a L. Avillius. Com a individus singulars, veiem una vora de copa (núm. 31) de la forma Conspectus 32.1 (=Goudineau 42), amb decoració de rodet tant a l'exterior com damunt de la vora horitzontal, datable a partir del 15 dC; així com una altra (núm. 33), amb decoració

de rodet damunt la vora horitzontal però de la forma Conspectus 37.1 (=Goudineau 42), amb idèntica datació que l'anterior. Cal destacar el fragment amorf amb decoració d'escates de pinya fetes a la barbotina (núm. 33), imitativa dels vasos de ceràmica de parets fines que, amb idèntica decoració, es produïen en aquella època, i que correspon a la forma Conspectus 50.5, la datació aniria a partir del 50 dC i fins als flavis.

A més de les marques de terrissaire que hem vist abans, cal fer menció d'altres tres exemplars amb els noms de *Volusus* de Pisa (núm. 10); la segona (núm. 11), encara que força mal gravada, sembla que pot correspondre a (C.?) *Titius* i el llibert *Primigenius ST*, possiblement originari de la zona centre itàlica; i, l'última marca (núm. 8), de la qual el CVA no es pronuncia per cap interpretació, sols es llegeix *Cres*[...].

Imitacions d'itàlica/aretina

Conjuntament amb les ceràmiques itàliques/aretines pròpiament dites, es comercialitzaven altres varietats de més baixa qualitat que volien imitar aquelles produccions, i que intentaven competir, amb poc èxit, dins el mercat de les ceràmiques fines de taula de l'època augustiana. Aquesta varietat –hom creu que es fabricaria primordialment a la zona del Golf de Lleó–, és fàcilment identificable per la baixa qualitat del vernís i pel fet de presentar, en la composició de l'argila, diminutes partícules de mica (SANMARTÍ 1974-1975, 261; PASSELAC 1986, 52-55). Bàsicament, intentaven copiar les formes aretines del període clàssic, encara que varen aconseguir una taula de formes gairebé pròpia. Can Modolell ha proporcionat, fins ara, un total de sis individus. Veiem com dues de les vores de pàtera (núms. 37 i 38) imiten la forma Conspectus 1.1.3, que es va donar en el temps de les primeres produccions aretines i, per tant, tindria amb aquelles una certa coincidència cronològica. Les altres dues (núms. 39 i 40) que copien les formes Conspectus 11.1.4 i, amb certa aproximació, la Conspectus 12.1.3, a la vegada vindrien cronològicament a coincidir amb l'època que es comercialitzava el servei I que hem vist abans. També és present un petit bol (núm. 41), de perfil quasi sencer, que imitaria la forma Conspectus 14.4 i un fragment de vora, possiblement de tinter (núm. 42), inspirat en la forma Conspectus 51.1.

Sigil·lata sudgal·lica

Sobre aquesta producció, d'entrada cal recordar que, tot i el pas dels anys, sortosament encara és vàlida la classificació formal elaborada per Dragendorff (1895) i millorada per Oswald-Pryce (1920), amb algunes petites actualitzacions de Vernhet (1991) i fins la darrera posta a punt, per a les formes llises, per part de Genin *et alii* (2007).

Pel que fa a les peces decorades, coneixem bé l'evolució dels bols carenats Drag. 29. Sabem que la producció va començar amb la variant Drag. 29A, amb una vora força vertical i carena poc diferenciada, això fou present en el període de les primeres produccions (anys 0 al 20 dC) i en el període primitiu (anys del 20 al 40 dC). La variant Drag. 29B es va produir bàsicament en el període d'esplendor (anys 40-60 dC). Al període de transició correspondria la variant Drag. 29C, que va conviure amb la Drag. 37.³

A Can Modolell, de la producció decorada, podem veure com les formes presents són la Drag. 29, la 30, la 37 i una representació singular d'una forma poc freqüent, com és l'Hermet 13 o cantimplora.

Del material enregistrat en el jaciment, dins la forma Drag. 29, ens trobem amb la dificultat afegida que fins ara no s'ha localitzat cap vora, la qual cosa comporta que no sigui possible obtenir una major precisió en les classificacions formals. Veiem com sols hi ha una peça amb possibilitats d'enquadrar dins les produccions primitives (núm. 44), que datarien d'entre els anys 20 i 40 dC, de la qual, fins i tot, hem trobat un paral·lel a la zona del *Limes* (figura 3); consisteix en una peça amb la signatura SENICIO (KNORR 1919, lám. 75) on la decoració del fris superior presenta idèntic punxó que el fragment de Can Modolell, té també com a elements molt característics la bona qualitat tant del vernís com del gravat.

Ja anant de ple vers l'època d'esplendor, tenim diversos fragments de la forma Drag. 29, amb decoracions on són presents els motius vegetals estilitzats (núms. 45, 46, 47, 50 i 51) i, en un cas, el fris inferior presenta la característica decoració de «nautilus» o «godronides volutés» de disposició radial (núm. 43). Veiem, així mateix, dos fragments decorats amb elements arbrats (núm. 52) i que tenen un cert paral·lelisme amb la producció del terrisser *Murranus* (MEES 1995, lám. 150,1). Pertanyent

també a aquest moment, veiem una peça (núm. 48) on, al final del fris inferior, a base de «godrons», presenta una sanefa de fulles obliqües separades per un punt en relleu, decoració de la qual hem trobat paral·lels en la signatura del terrissaire *Meddillus* (KNORR 1952, làm. 40 D). Un altre detall curiós a destacar, és l'esquerda en relleu que observem en aquest darrer fragment, la qual cosa demostra que provindria d'un motlle esquerdat i posteriorment restaurat, detall que hom coneix s'havia detectat amb anterioritat en el material del derelictes Culip IV.

Dins el període de transició, podríem situar la peça corresponent al fris inferior d'un Drag. 29 amb decoració arrissada vers l'esquerra, on l'espai semicircular està reomplert d'imbricacions (núm. 49) i que guarda un cert paral·lel amb les decoracions de *Passienus* (MEES 1995, làm. 159, 1).

Cal remarcar la troballa d'un fons de la forma Drag. 29 amb marca de terrissaire corresponent a la fase de *Gallicanus II* (núm. 57), que dataria d'entre els anys 40 i 65 dC (HARTLEY-DICKINSON 2009, vol. IV, pp. 134-136).

La forma Drag. 30, cilíndrica i de parets verticals, sabem que tindria una evolució paral·lela a la forma Drag. 29, no obstant això, els dos fragments trobats a Can Modolell possiblement no arribarien més enllà dels anys 50-60 dC (núms. 58 i 59).

Dins el bloc de peces de la forma Drag. 37 del grup de transició, veiem que hi és present una peça amb les decoracions d'escenes zoomorfes dins mètopes (núm. 60) i de sanefes de semicercles, o també coneguda com decoració «adherent» (núms. 60 i 61), així com decoracions vegetals (núms. 62, 66, 67, 68 i 71) i una amb mètopa amb l'anomenada creu de Sant Andreu (núm. 69), com també un fragment on es veu el final d'un fris amb una sanefa d'estrígils (núm. 72).

Del fragment de cantimplora, forma Hermet 13, tot i tractar-se de reduïda mida (núm. 73), hem tingut la sort de localitzar al Museu de Le Millau, a França (vegeu figura 1), una peça sencera d'aquesta forma, la qual presenta idèntics punxons i amb la mateixa distribució decorativa (VERNHET 1991, 61). Aquesta agradable coincidència ens porta a suposar que ambdues peces, molt possiblement, provindrien d'un mateix motlle.

En les formes lliures, a l'igual que la producció itàlica, també la sudgàl·lica estaria produïda seguint els models de serveis de taula. Així coneixem, gràcies a les troballes de Culip IV, com la pàtera forma Drag. 15/17 formaria conjunt amb la copa forma Drag. 24/25, així mateix, la pàtera Drag. 18 tindria la copa, o peça de beure, en la Drag. 27 i, finalment, en el cas de Can Modolell, veiem també fragments de la pàtera forma Drag. 36, amb decoració de barbotina damunt la vora, que tindria el joc de copa en la Drag. 35. Les comentem tot seguit:

Forma Drag. 15/17. Aquesta pàtera es distingeix bàsicament per la motllura de quart de cercle que presenta en l'angle intern, que forma l'arrencament de la vora amb el final de la plataforma del plat. Els autors de la tipologia (GENIN *et alii* 207, 333-334) la classifiquen en quatre variants: el tipus A, de parets poc altes i vora vertical, amb cronologia des del 15 fins al 40/50; el tipus B, de vora exvasada i exterior amb motllures, datable des del 40/50 fins al 90/110; el C, vora encara més inclinada, també amb motllures externes, datat des del 80/90 fins al segle II; el tipus D, l'últim estadi de l'evolució de la forma, on encara s'exageren més els trets anteriors i les motllures estan fetes de forma anàrquica, data en el segle II. A Can Modolell és una forma de la qual tenim una peça pràcticament sencera (núm. 74), amb la signatura de *Regenus*, terrissaire que va treballar a La Graufesenque des del regnat de Tiberi fins aproximadament el 70 dC, així com tres fragments de vores, un de la variant Drag. 15/17 B (núm. 75) i els altres dos de la variant C (núms. 76 i 77), mentre que la Drag. 15/17 D es troba absent.

Forma Drag. 18, hereva de la forma *Conspectus* 4 de la sigil·lata itàlica. A La Graufesenque s'han pogut establir tres variants: l'A, propera a la forma primitiva de la sigil·lata itàlica, amb una datació del 15 al 30 dC; la variant B, que és la més freqüent, on veiem com la vora comença a inclinar-se lleugerament vers l'exterior, la datació de la qual s'assigna vers el 20/30 i fins al 110/120; i la variant C és quan ja s'apropa vers la forma Drag. 18/31 i té una datació que aniria des del 80/90 fins al segle II dC (GENIN *et alii* 2007, 332-333). La variant A, a Can Modolell, la trobem representada amb un exemplar (núm. 80), encara que dubtós, mentre els altres tres fragments trobats són de la variant Drag. 18-B (núms. 79, 81 i 82), a aquests cal afegir un fragment de la base i un perfil amb peu; així mateix, cal indicar l'absència d'individus de la darrera fase.

Forma Drag. 24/25, inspirada en la Conspectus 33 de la sigil·lata itàlica. Els autors de la sistematització de La Graufesenque han proposat tres subdivisions, tot i que formulen un advertiment, dient: «La subdivision en trois séries a, b et c est difficile à justifier pour cette forme qui reste plus stable que beaucoup d'autres sur toute sa durée de fabrication; ces distinctions sont, de fait, impossibles à faire d'après un mobilier fragmenté tel qu'il nous parvient le plus souvent en consommation» (GENIN *et alii* 2007, 326). La variant 24/25 A seguiria la tendència de les peces itàliques; sovint en els exemplars d'època de Tiberi, portarien les característiques espirals o volutes aplicades en relleu. Es varen produir des del 15 dC fins al 80/90. La 24/25 B seria el pas següent en l'evolució, amb molt poques diferències de l'anterior, sembla que el perfil de la faixa amb decoració de rodets es torna més vertical i el bocell és més sortint. La cronologia va des del 80/90 fins al segle II dC. La variant C és molt infreqüent, fins al punt que els autors de la sistematització (GENIN *et alii* 2007, 326) en dubten i li posen un interrogant. Amb prou feines es coneixen tres exemplars. Les característiques serien l'augment de la mida de la faixa decorada amb rodets i el major gruix de les parets del vas. Tindria una datació aproximada vers el segle II. Cal indicar que resulta molt curiós (o potser decebedor) que els autors francesos d'aquesta sistematització, en la seva obra, no l'apliquin en els seus exemples de peces i, allà, sols es limitin a indicar la forma com Drag. 24/25 (GENIN *et alii* 2007, *passim*). A Can Modolell, aquesta forma està representada en una peça de perfil sencer (núm. 85) i quatre vores més, totes, en principi, semblen situables dins la segona fase, també podem incloure dos peus de copa, un d'ells amb marca de terrissaire «OFV» (núm. 90).

Drag. 27. Com podem veure, pel perfil que presenta, és una continuació de les formes Conspectus 31 i 32. GENIN *et alii* (2007) estableixen tres variants d'acord amb la seva evolució cronològica. El tipus A encara conserva traces del precedent itàlic, com podria ser la motllura diferenciadora a mitja alçada del vas o, fins i tot, la faixa de rodeta al dessota la vora d'algunes peces, i tindria una cronologia aproximada des del 15/20 fins al 40 dC. La variant B tindria bàsicament el solc en el peu que es va perdent en els exemplars tardans, i la vora ben perfilada triangular o arrodonida, i la datació seria des del 15 fins al 100/110. El tipus C tindria unes parets més gruixudes, l'absència del solc en el peu, la vora més engruixida i exvasada, la datació aproximada hom la situa entre el 80 i el segle II dC (GENIN *et alii* 2007, 325). Al nostre

jaciment és una forma certament escadussera i està representada tant en la fase A (núm. 93) com en la B (núms. 92, 94 i potser el 95). Un exemplar presenta el característic vernís de la producció «marmorata» (núm. 92), variant que, segons apunten les dades, es va importar sobretot vers la península Itàlica. Del tipus C, de moment, no se'n ha trobat cap.

Drag. 33: Es tracta d'una forma de parets rectes i lleugerament inclinades, el seu precedent el podem trobar en la forma *Conspectus* 14 de la sigil·lata itàlica. Els estudiosos de La Graufesenque assenyalen la possibilitat de fins a quatre variants. Les variants A i B tindrien poques diferències morfològiques, llevat de la seva mida (més reduïda en la variant B), la cronologia de l'A estaria entre el 40 i 80, mentre la B cobriria l'espai del 80 al 120. La variant C sol presentar un peu molt més gruixut, sense l'angulació de les formes anteriors; té una datació del 80 fins al 170. Finalment, la variant D, molt més cònica i amb el peu més alt, es data del 150 al 200. De totes elles, cal dir que a Can Modolell sols s'ha constatat la presència de dos exemplars amb possibilitats de pertànyer a la variant A (núms. 96 i 97), en canvi, en altres jaciments del Maresme, com Torre Llauder, tenim gairebé mostres de totes les variants.

Drag. 35 i Drag. 36: Les dues peces formarien part d'un mateix servei de taula com a copa i pàtera. La característica és la vora de disposició horitzontal i de perfil lleugerament arrodonit, damunt la qual es distribueix la decoració simulant fulles d'aigua fetes a la barbotina. La cronologia assignada va des del 60/70 fins al segle II dC (GENIN *et alii* 2007, 329 i 337). En el nostre jaciment estan representades les dues formes, la Drag. 35 (núms. 98 i 99) i la Drag. 36 (núms. 100 a 104).

Pertanyents a formes tancades, a més de l'Hermet 13 vista abans, s'han trobat un coll d'olpe amb l'arrencament de la nansa (núm. 105), així com un fragment de fons atribuïble, amb certs dubtes, a la forma Hermet 7 (núm. 106) i un fragment de nansa allargassada (núm. 107).

A part de les marques de terrissaire descrites anteriorment, també s'han trobat dos fragments de fons, un amb l'inici del nom del terrissaire «NA/...» (núm. 108) i l'altre amb un possible inici de marca o indicació numeral, «XIMI/...» (núm. 109).

Terra sigil·lata hispànica

Resulta sorprenent que la producció hispànica estigui representada per, tan sols, vuit escassos fragments, entre els quals un de paret de vas que pertany al fris inferior d'una forma Drag. 29, amb decoració de línies verticals zigzaguejants (núm. 113), altres dos individus de la forma Drag. 37, amb decoració de sanefes de cercles concèntrics (núms. 110 i 111), així com un tercer de forma no precisa amb un motiu de dos cercles concèntrics separats per petits cercles (núm. 112). Més destacable és el fragment de peu de la forma Hispànica 37, on veiem dos cercles dentats concèntrics que contenen una gran «V» (114), molt probablement abreviant la marca del terrissaire *Valerius Paternus*. Com a formes tancades, veiem dos fragments de parets de vasos (núms. 115 i 116) amb decoracions de fulles obliqües i línies verticals zigzaguejants. Per últim, un fons de vas de parets verticals (núm. 117) que presenta un vernís pròxim al del taller d'Abella i productors de l'entorn. La datació de conjunt, la podem situar entre finals del segle I i tot el llarg del segle II dC, essent la darrera peça, potser, una mica més tardana.

INVENTARI ANALÍTIC

Terra sigil·lata itàlica

1.- Fragment de fons de pàtera, de ceràmica aretina de vernís negre, amb marca de terrisser de disposició radial (ref. núm. 50.688), en la qual es copsen dues *peltae* contraposades (CLARIANA 1991, 423 i 425.4; CLARIANA 2000, p. 42, làm. 5.3; GARÍ 2009, 117 i 129.2). Veiem que es podria tractar d'una variant de la marca núm. 2.555·2 (35899) d'OCC (516).

2.- Fragment amorf de paret de vas, decorat amb una mènada dansant vers l'esquerra (ref. núm. 51.791). Relleu força desgastat, comparable amb el publicat per Porten (2004, làm. 52, KT li 1b), de la producció de *Cn. Ateius*.

3.- Fragment amorf de vas decorat amb un fragment d'una gran fulla vegetal. Comparable amb Porten 2009, làm. 165.7, de la producció decorada de *C. Volusenus* i làm. 138.3, de *Rasini(us) Memmi(us)* (ref. Q-7, N-I).

4.- Fragment de fons de copa tipus calze amb marca de terrisser CNATE / ZOILI (ref. núm. 51.794). Sembla que es tractaria d'una variant de la marca núm. 318·5 (10.029) d'OCK (p. 144), del taller de Pisa, en la qual consta *Zoilus* esclau o llibert de *Cn. Ateius*.

5.- Fragment de fons de peu de *modiolus*, no s'observen restes de la decoració (ref. Q-36; N-IV-b).

6.- Fragment de nansa circular corresponent a un *skyphos* (ref. núm. 50.611).

7.- Fragment de nansa d'olpe (ref. núm. 50.407-I).

8.- Fragment de fons de vas amb marca de terrisser dins cartel·la oblonga: «CRES». Al seu dessota presenta restes d'un grafit *post coctionem* amb la lletra «A» (ref. núm. 51.544). Vindria a coincidir amb la núm. 690 (423.2, 556), variant 4, d'OCK (CRES[...]), cronològicament, hom la situa entre el canvi d'era i el 20 dC.

9.- Pàtera gairebé completa, de gran mida, mesura 66 cm de diàmetre, amb decoració d'una faixa circular feta amb rodets a la part interna, correspon a la forma (ref. núm. 50.270) tipus 4 del servei III d'Haltern, =Goudineau 30, =Conspectus 4.5. Porta quatre marques de terrissaire dins cartel·les quadrangulars oblongues: la central «RASIN», fent nexa la «I» i la «N», i radials: «HIERA» i «MEMM», aquesta darrera fent nexa la primera «M» i l'«E» i impresa dues vegades. En el *Corpus Vasorum Arretinorum* trobem el paral·lel de la marca de *Rasinius* dins la variant 19, datada entre els anys 15 aC i 40 dC (OCK 1623 -1485). De la segona marca, «HIERA», es coneix un paral·lel no gaire ben conservat del Museu de les Termes a Roma (ref. 17.063) que es recull a l'edició d'Oxé-Comfort del CVA de 1968, núm. 2.585, amb la lectura «H...RA» (HIERA). La marca «MEMM», impresa dues vegades, correspondria amb *C. Memmius* (OCK 1.161-996) i vindria a coincidir també amb els núms. 984-1009 (OC 1968), datada cap al 10 aC.

10.- Fragment de fons de copa, possiblement de la forma Conspectus 27 (=Goudineau 41), amb marca de terrissaire dins cartel·la amb marc lineal circumscrit: «VOLVSI» (ref. núm. 50.459), corresponent a *Volusus*, terrissaire establert a Pisa i datat entre el 10 aC i el 20 dC (OCK 2.523-2.228).

11.- Fragment de fons de copa amb peu, possiblement corresponent a la forma Conspectus 22 (=Goudineau 37), amb marca circular de doble registre, amb una línia de separació on es llegeixen, amb certa precarietat,

les lletres: «...RIM / ..AI» (?) (ref. núm. 50.282). D'entre les marques vistes en el *Corpus Vasorum Arretinorum*, trobem que es podria ajustar a la de «PRIMIG/TITI.ST», del terrissaire (C.?) *Titius* i el llibert *Primigenius ST* (=statu liber ?), possiblement de producció centreitàlica (OCK 2.177 - 2.044).

12.- Fragment de vora de pàtera, forma Conspectus 3.2 (referència trobada dins l'aparell del mur P-1).

13.- Fragment de vora de copa, forma pròxima la Conspectus 7.1 (ref. núm. 51.557 o 51.551?).

14.- Fragment de vora de pàtera, forma Conspectus 12.3 (ref. núm. 51.583).

15.- Fragment de vora de pàtera, proper a la forma Conspectus 12.4 (ref. Q-23; N-IV; C. 65).

16.- Fragment de vora de copa, forma Conspectus 14.2 (ref. núm. 50.783).

17.- Fragment de vora de copa, forma Conspectus 14.2 (ref. Q-27; N-IV-b; sota paviment *signinum* del petit *lacus* o font, del costat nord de l'escala).

18.- Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodet. Forma Conspectus 18.2 (ref. núm. 50.658).

19.- Dos fragments de vores de pàtera amb decoració de dues bandes de rodet, forma Conspectus 18.2 (ref. núm. 50.200 i 50.202).

20.- Fragment de vora de pàtera de la forma Conspectus 18.2 (ref. Q-66-67, N-IV).

21.- Fragment de vora de pàtera de la forma Conspectus 18.2 (referència trobada sota l'ara de la paret est del criptòptic, c-10/1).

22.- Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodet, forma Conspectus 18.2 (ref. núm. 51.554).

23.- Fragment de vora de pàtera de la forma Conspectus 18.2 (ref. núm. 50.804).

24.- Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodets, forma Conspectus 20.4 (ref. Q-27; N-IV-b; sota paviment *signinum* del *lacus*, o font, del costat nord de l'escala).

25.- Fragment de vora de pàtera amb una roseta aplicada en relleu, forma Conspectus 20.4 (ref. Q-66-67; N-IV). La roseta té un cert paral·lel amb peces de Noricum (SCHINDLER KAUELKA *et alii* 2001, 107, núms. 43 i 44) del terrisser *L. Gellius*, data del 10 al 50 dC (OCK 879, 234).

26.- Fragment de vora de pàtera amb decoració de rodets, forma Conspectus 20.4 (ref. núm. 51.780).

27.- Fragment de vora de pàtera amb decoració aplicada que consisteix en una voluta i, just al dessota, una màscara, forma Conspectus 20.4 (vg. PLA-REVILLA 2004, 775, fig. 16.4, U.E. 2.028). Paral·lels amb decoració semblant es troben en peces signades per *L. Avillius* (SCHINDLER KAUELKA *et alii* 2001, 115, abb. 75 làm. 41. M-24, Mb604), terrisser datat entre el 30 i 70 dC (OCK 403, 158).

28.- Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets, forma Conspectus 22.1 (ref. núm. 50.612).

29.- Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets, forma Conspectus 22.1 (ref. núm. 51.552).

30.- Fragment de vora de copa amb restes de la decoració d'una voluta, en relleu, aplicada. Forma Conspectus 23.2 (ref. Q-2; N-III).

31.- Fragment de vora de copa, amb decoració de rodets, forma Conspectus 32.1 (ref. núm. 61.582).

32.- Fragment de vora de copa, amb decoració d'un relleu aplicat que representa una màscara, forma Conspectus 34.1 (ref. núm. 50.848). Veiem un paral·lel semblant trobat a Magdalensberg, possiblement del terrissaire *L. Gellius* (SCHINDLER *et alii* 2001, taf. 40, M-22, Mb 453).

33.- Fragment amorf, corresponent a una forma tancada, envernissat també a l'interior, amb decoració externa d'escates de pinya fetes a la barbotina, imitant la ceràmica de parets fines, forma Conspectus 50.5 (ref. núm. 50.670). Es coneixen paral·lels a Òstia, Pompeia (Conspectus 1990, p. 138), a Settefinestre (Regoli 1985, làm. 37.8), al *Limes* (Drag. Watzinger 1948, làm. 40, núm. 661) i al Museu d'Arles.

34.- Fragment de peu d'una gran pàtera, amb decoració d'una faixa circular, de rodet, a l'interior. Corresponent al model d'evolució Conspectus B 1.5, d'època d'August (ref. núm. 51.810).

35.- Fragment de vora volada, amb decoració de rodet al damunt, corresponent a la forma Conspectus 37.1 (ref. núm. 51.553).

36.- Fons de pàtera amb peu lleuger del segon estadi d'evolució (GOUDINEAU 1968, p. 241) (ref. núm. 50.465).

Imitacions de la sigil·lata itàlica

(argila amb presència de partícules de mica)

37.- Fragment de vora de pàtera forma imitativa de la Conspectus 1.1.3 (ref. Q-31; N-IV-b).

38.- Fragment de vora de pàtera forma imitativa de la Conspectus 1.1.3 (ref. Q-31; N-IV-b).

39.- Fragment de vora de pàtera que imita una forma pròxima a la Conspectus 11.1.4 (ref. Q-31; N-IV-b).

40.- Fragment de vora de pàtera que imita una forma pròxima a la Conspectus 12.1.3 (ref. núm. 50.004; grup de troballes inicials abans de l'excavació).

41.- Petit bol de perfil quasi sencer que imita una forma pròxima a la Conspectus 14.4 (ref. núm. 52.004).

42.- Fragment de vora de tinter (?) imitativa de la forma Conspectus 51.1 (ref. núm. 50.004).

Sigil·lata sud-gàl·lica

43.- Quatre fragments, dos d'ells carenats, que pertanyen a una mateixa peça de la forma Drag. 29. El fris superior presenta una decoració vegetal estilitzada en disposició arrissada i en sinistre gir, presentant una petita roseta en el centre de la voluta. El fris inferior presenta una decoració a base de *nautilus* o *godronides volutés* alternats per *tortillons* amb tija i, enganxats a la base, amb una fulla doble (ref. núm. 50.569).

Punxons:

Petita roseta: Hermet 1934, làm. 15, 3.

Voluta: pròxima a la d'Hermet 1934, làm. 17, 19-esquerra; làm. 118, 1, d'Aude (Narbona).

Nautilus: Knorr 1919, làm. 1,A, d'*Albini*; làm. 18 de Cantus; làm. 79,A, d'*Stabilio*; làm. 84, B, de *Volus*; Hermet 1934, làm. 101, 43 i 44; Knorr 1952, làm. 13, E, de *Cadmus*; làm. 21,F, atribuït a *Senicio*; làm. 22, B de Darra; làm. 38, D, de *Melus*; làm. 61 de Vrvoed (fent nexa la primera «v» i la «r») i de *Libnus*; làm. 63, C i D, de *Volus*; làm. 74, C, d'*Ardacus* i làm. 76. Similar a Mees 1995, làm. 173.2, de *Sabinus I*; pròxims a Mees 1995, làm. 199,2, 3 i 4, de *Volus*; Dannell 2003 *et alii*, vol. H-L, làm. C 1, núms.: 641 i 3.414 de *Licinus*; Tilhard 2004, làm. 132, 58 i làm. 134, núms. 93, 94, 96, 99 (també amb *tortillon*) i 100 (aquest darrer presenta la signatura de *Licinus*). Vegeu figura 3.

Tortillon: Hermet 1934, làm. 16, 36 i làm. 60, 43, làm. 118, 1, d'Aude (Narbona). Tilhard 2004, làm. 134, 99.

Fulla doble: Hermet 1934, làm. 13, 35 i làm. 60,43 i 44.

44.- Fragment de fris superior de la forma Drag. 29, amb decoració de tres faixes o sanefes fetes a base d'elements d'imbricació, fet a base de pals oblicus (ref. núm. 51.522). Coneixem un paral·lel d'aquesta decoració en una peça completa (vegeu figura 2), signada pel terrissaire *Senicio* de La Graufesenque (KNORR 1919, làm. 75).

45.- Fragment corresponent al fris superior de la forma Drag. 29 (ref. núm. 51.752), amb decoració vegetal arriçada en sinistrogir, on es copsa també un element vegetal pròxim al publicat per Hermet (1934, làm. 10,26).

46.- Fragment corresponent al fris superior de la forma Drag. 29 (ref. núm. 50.568-b), amb decoració vegetal, en la qual es copsa un element de quatre fulles o *penicillum* (HERMET 1934, làm. 12, 65) i l'inici d'una fulla palmada (HERMET 1934, làm. 6, núm. 1).

47.- Fragment carenat de la forma Drag. 29, amb dues sanefes de perles, i en el qual es copsa molt precàriament restes de la decoració del fris superior (ref. núm. 51.782).

48.- Fragment corresponent al final del fris inferior de la forma Drag. 29 (ref. núm. 51.792); s'hi copsa una decoració de fulles obertes alternades per perletes. El cos de la decoració era a base de llengüetes, o *godrons*, de les quals copsem l'extrem inferior. Separa les dues decoracions una línia ondulada. Un altre detall que presenta aquesta peça és una lleugera línia ver-

tical en relleu que veiem al centre del fragment, indicatiu que provindria d'un motlle fragmentat i posteriorment reparat (no és altra cosa que el senyal de l'esquerda que tindria el motlle). Decoracions paral·leles a aquesta, les trobem en peces signades pel terrissaire *Meddillus*, de La Graufesenque (KNORR 1952, làm. 40.D; DANNELL *et alii* 2003, vol. K-34, M-1, làm. E-4, núm. 2.335).

49.- Fragment que pertany al fris inferior i part del peu de la forma Drag. 29, amb decoració vegetal arrissada en destrogir en un espai semicircular reomplert d'imbricacions i també s'hi copsa, a la dreta, una fulla llancejada (ref. núm. 51.793). Decoració amb distribució semblant la trobem en una peça, també de la forma Drag. 29, signada per *Passienus* (MEES 1995, làm. 159, 1).

50.- Fragment que pertany al fris inferior de la forma Drag. 29, amb restes de decoració vegetals estilitzada, consistent en un semicercle d'elements bifoliats i fulles vegetals (ref. núm. 50.408-H).

51.- Fragment que pertany al fris inferior de la forma Drag. 29, amb restes de decoració vegetals estilitzada (ref. núm. 50.408-I).

52.- Dos fragments que pertanyen molt possiblement a la mateixa peça, en els quals es copsen restes d'elements arbrats estilitzats (ref. núms. 50.736 i 50.727). Decoració similar, la trobem en peces signades per *Murranus* (MEES 1995, làm. 150.1).

53.- Fragment que pertany al final del fris inferior de la forma Drag. 29, amb restes de decoració consistent en un element vertical (ref. núm. 51.723).

54.- Fragment que pertany al final del fris inferior de la forma Drag. 29, amb restes de decoració vegetals estilitzada (ref. núm. 51.767).

55.- Fragment amorf amb restes de decoració d'un cercle i línies zigzaguejants (ref. núm. 51.754).

56.- Fragment que pertany al final del fris inferior de la forma Drag. 29, amb restes de decoració vegetals estilitzada (ref. núm. 51.767).

57.- Fragment de fons de la forma Drag. 29, amb marca de terrissaire en la part interna del fons centrada entre dos cercles incisos i dins cartel·la oblonga, on es llegeix «GALLICANI», formant nexa les lletres «A» i «N» (ref. núm. 50.403). Coincideix amb el grup de marques 10-a de la producció de *Gallicanus II*, de La Graufesenque, datable vers el 40-65 dC (HARTLEY-DICKINSON 2009, vol. 4, 134 i 136).

58.- Fragment de paret de vas de la forma Drag. 30 amb decoració distribuïda en dues faixes; la més alta, de disposició ondulada o arrissada a base de motius vegetals estilitzats, representa una àliga amb el cap girat vers la dreta, emmarcada dins el que representaria una corona de llorer o cercle de fulles, a l'extrem dret veiem una fulla palmada i, al seu damunt, un petit ocell vers la dreta; a la faixa inferior veiem una sanefa de semicercles, separats per un *iugum*, i dins d'aquests s'alternen un petit ocell vers la dreta i una roseta circular; tancant la decoració per la zona superior hi ha una sanefa d'oves separades per un element inclinat acabat amb una petita roseta (ref. núm. 50.239).

Punxons:

Oves: KNORR 1952, làm. 5, J, K, L, signat d'*Aquitanus*; DANNELL-DICKINSON-VERNHET 1998, 80, fig. 2-JJ; DANNELL 2005, de *Sabinus III* i de *Lupus II*: 174 (2PPLCAROS) 1632, de La Graufesenque.

Àliga: OSWALD 1936-1937, làm. LXXXIII, núm. 2.175, localitzat a La Graufesenque, d'època Neró-Vespasià, en peces amb la signatura de *Germanus*; KNORR 1952, làm. 39, amb signatura LVPI (la veiem dins un cercle de fulles); (MEES 1995, làm. 168.6, en una peça signada de *Sabinus I*; també en veiem una altra signada per LVPI amb una àliga dins cercle de fulles, làm. 99.3; MEES 1995, làm. 113.2, l'àliga sola en una peça de *Masclus*; àliga dins cercle de fulles: MEES 1995, làm. 158.1, *Passienus*; MEES 1995, làm. 139.4, *Modestus*.

Petit ocell vers la dreta: OSWALD 1936-1937, làm. LXXXV, núm. 2.231-A, localitzat a La Graufesenque, d'època Neró-Vespasià, s'ha trobat en peces de la forma Drag. 29, amb signatures de *Regenus*, *Canrugatus* i *Mom(monis)*.

Roseta: pròxima a Hermet 1934, làm. 15, 31.

Fulla palmada: Mees 199

Cercle vegetal: variant del que publica Hermet 1934, làm. 32, 8.

Semicercle: variant del que publica Hermet 1934, làm. 31, 3.

Voluta vers la dreta: Hermet 1934, làm. 17, 20, dalt.

Voluta vers l'esquerra: Hermet 1934, làm. 17, 20, baix.

Iugum: element d'unió, Hermet 1934, làm. 17, 61.

59.- Fragment carenat corresponent a una forma Drag. 30, on es copsa el final de la decoració que consisteix en una línia ondulada (ref. núm. 50.407-A).

60.- Fragment amorf corresponent a un vas hemisfèric de la forma Drag. 37, deduïm que la seva decoració estaria formada per dues faixes; de la part alta, sols veiem les restes d'unes línies concèntriques i l'acabament final d'un motiu vegetal estilitzat amb forma de fulla, la decoració possiblement

estaria formada per semicercles concèntrics alternant-se amb un *iugum*. La segona faixa és metopada, alternant-se mètopes amb elements zoomorfs (un lleó vers la dreta i dues llebres o cérvols? en cursa vers l'esquerra) i les altres amb reomplerts d'imbricacions de disposició rectangular. Tanca la decoració per la zona inferior una sanefa de fulles vegetals bifoliades (ref. núm. 50.408-bis).

Punxons:

Lleó vers la dreta: correspon al núm. 1370-A d'Oswald (1936-1937), que a la vegada deriva d'un punxó quelcom més antic, el núm. 1.370, datable de l'època de Tiberi-Neró.

Llebre o cérvols (?) vers l'esquerra: semblants al punxons 1.765-A d'Oswald (1936-1937, 116, làm. LXXII) i núm. 1.866 del mateix autor (121, làm. LXXVI) amb signatura de *Germanus*. La combinació d'idèntics punxons, en semblant posició, la trobem en una peça de la forma Drag. 29, signada per *Vitalis* (Mees 1995, làm. 198).

Imbricació: Pròxim a Hermet 1934, làm. 52. 24; i Hermet 1934, lam. 95, 2 de *Sabinus*

Element bifoliat: Hermet 1934, làm. 13, B-27.

Fulla palmada o *penicillum*: pròxim a Hermet 1934, làm. 12, 79 - 80.

Semicercle: Hermet 1934, làm. 31, A-5.

Roseta: Hermet 1934, làm. 15, 8.

61.- Fragment de fons amb peu de la forma Drag. 37 , restes de la decoració consistent en una sanefa de fulles cordiformes i els semicercles d'una decoració adherent (ref. Q-36, N-IV, sobre el nivell de la teulada caiguda).

Punxons:

Fulla cordiforme: pròxima a Hermet 1934, làm. 9,2.

Semicercle: pròxim a Hermet 1934, làm. 34,40.

"*Tortillon*": no és possible classificar-lo amb detall per tractar-se d'un punxó incomplet, es pot assimilar a Hermet 1934, làm. 16, grup 26 a 44.

62.- Fragment de vora de la forma Drag. 37 amb decoració, provinent d'un motlle força gastat per l'ús, on es copsen restes de la sanefa d'oves amb separació d'un element vertical, al dessota veiem un fragment d'una fulla vegetal estilitzada (ref. núm. 50.339).

63.- Fragment de vora de la forma Drag. 37 amb decoració d'una sanefa d'oves trífides amb un element de separació vertical acabat en cunya (ref. Q-34; N-III). El paral·lel d'ova, el trobem a Dannel 2005, núm. 37 (2PPRRUTR).

64.- Fragment de vora de la forma Drag. 37 amb decoració d'una sanefa d'oves trífides amb un element de separació vertical acabat amb un element circular (ref. núm. 50.673). El paral·lel d'ova, el trobem a Dannel 2005, núm. 423 (2PPRCAROS), possiblement de *Masculus*.

65.- Fragment de vora de la forma Drag. 37 (ref. núm. 50.408-A).

66.- Fragment de paret de la forma Draga. 37, amb decoració d'una sanefa d'obès amb element de separació en acabament trífid, al dessota una línia ondulada i restes d'un cercle amb decoració possiblement vegetal (ref. núm. 50.407-J, criptopòrtic, amb restes de calç de *signinum*). El paral·lel d'ova el trobem a Dannel 2005, núm. 296 (2PPRRATR), de *Masc(u)lus*, i núm. 189 (2PPRRUTR), de *Calvinus* i amb la marca C·I·SA.

67.- Fragment de paret de la forma Drag. 37 amb decoració de restes d'una sanefa d'oves, al dessota una línia horitzontal i restes de decoració vegetal arrissada (ref. núm. 51.724).

68.- Fragment de paret de la forma Drag. 37 amb decoració vegetal estilitzada que consisteix en una fulla cordiforme i dentada, un *tortillon* i tiges, possiblement correspondria a una decoració ondulada o arrissada (ref. núm. 50.569-O).

Punxons:

Tontillo: Cermet 1934, làm. 16,33.

Fulla: pròxima a Hermet 1934, làm. 8,40.

69.- Fragment de paret de la forma Drag. 37 amb decoració de mètopes, veiem la primera en disposició de creu de Sant Andreu, on es copsa una flor (*diclytra*), en la segona mètopa, en disposició de cercle, veiem una fulla llancejada i una altra de grana (ref. núm. 50.569).

Punxons:

Diclytra: pròxima a Hermet 1934, làm. 12, 38.

Fulla cordiforme: pròxima Hermet 1934, làm. 9, A, 3.

Flor granel·luda: Hermet 1934, làm. 13-A, 31.

70.- Fragment de paret de la forma Drag. 37 amb decoració de mètopes, on es copsen restes de decoració vegetal i un fragment de fulla (ref. núm. 50.613).

71.- Fragment de paret de la forma Drag. 37 amb decoració d'una fulla llancejada dentada (ref. núm. 51.815).

72.- Fragment de paret de la forma Drag. 37, corresponent a la zona final de la decoració amb una sanefa d'estrígils (ref. núm. 50.674). Les sanefes fetes a base d'estrígils en la zona inferior de la decoració del vas i tancant-la, es produeixen en peces de diversos terrissaires, però d'entre ells, sobretot destacà *M. Crestio* (MEES 1995, làm. 38.1, làm. 39.6 i 7, làm. 40, 1, 2 i 9, làm. 42.3, làm. 45, 2, 4, 5 i 6, làm. 46.5 i làm. 49.2), seguit en certa distància per *Memoris* (MEES 1995, làm. 124.2, 125, 3 i 5, làm. 126, 1 i 2, làm. 127, 6 i 7 i làm. 129.1), i en menys proporció: *Calvus* (MEES 1995, làm. 17), *Calvinus* (MEES 1995, làm. 18), *Crucuro* (MEES 1995, làm. 54, 1 i 2, làm. 56.3), *Frontinus I* (MEES 1995, làm. 66, 2 i 5), *Pontius* (MEES 1995, làm. 167.11), C-I-SA (MEES 1995, làm. 174, 5 i 6), *Sulpicius* (MEES 1995, làm. 193, 1 i 2), Roseta I (MEES 1995, làm. 210.2).

73.- Fragment de paret corresponent a una cantimplora forma Hermet 13, amb mètopes, on es copsa la decoració vegetal estilitzada amb dues fulles cordiformes i una flor granelluda, veiem part d'una roseta al final de l'element de separació de la mètopa, al seu dessota, dues sanefes, l'una de perletes i l'altra d'elements trifoliats (referència núm. 51.505). Vernhet (1991, 61) ens dóna a conèixer una peça sencera, conservada al Museu de Le Millau, a França, de la mateixa forma, amb aquests mateixos punxons i idèntica disposició decorativa.

Punxons:

Fulla cordiforme: KNORR 1912, pàg. 8, làm. III, núm. 2, l'atribueix als terrissers *Sever(us)*, *Crucuro*, *Iucun(dus)*, *Merca(tor)*, *Paulli(nus)*; Hermet 1934, làm. 9, A, 25; làm. 94.1, lagena estil *Sabinus I*.

Fulla allargassada: pròxima a Hermet 1934 làm. 10 D, 59.

Roseta: pròxima Hermet 1934, làm. 15, 30.

Element trifoliat: pròxim Hermet 1934, làm. 89, 8, de *Crucuro*.

74.- Pàtera gran, pràcticament sencera, de la forma Drag. 15/17-B, amb decoració de rodets a la part interna i marca de terrissaire dins cartell oblonga: «REGENI» (ref. núm. 50.090). Segons Polak (2000, 306) el terrisser *Regenus*, de La Graufesenque, va treballar des del regnat de Tiberi fins aproximadament el 70 dC.

75.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 15/17-B, amb restes de decoració de rodets a la part interna (ref. núm. 50.091).

76.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 15/17-C (ref. núm. 50.567).

77.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 15/17-C (ref. núm. 51.765).

78.- Fragment de peu gruixut corresponent a una pàtera de mida gran (ref. núm. 50.408-F).

79.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 18-B (ref. núm. 51.564).

80.- Fragment de vora de pàtera de la forma propera a la Drag. 18-A? (ref. núm. 50.050).

81.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 18-B (ref. núm. 50.809).

82.- Fragment de vora de pàtera de la forma Drag. 18-B (ref. núm. 51.749).

83.- Fragment de paret de pàtera, amb peu, de la forma Drag. 18 (ref. núm. 50.385).

84.- Fragment de paret de pàtera, amb inici de l'arrencament del peu, de la forma Drag. 18 (ref. núm. 50.407-H).

85.- Copa de perfil sencer corresponent a la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part externa de la vora (ref. núm. 51.563).

86.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part externa (ref. núm. 51.766).

87.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part externa (ref. núm. 50.407-B).

88.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part externa (ref. núm. 50.408-C).

89.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part externa (ref. núm. 51.704).

90.- Fragment de peu de copa, possiblement corresponent a la forma Drag. 24/25, amb marca de terrissaire en cartel·la oblonga «OFV», en la paret externa presenta un grafit, *post coctionem*, en forma d'«X» (ref. Q-37; N-IV-a).

91.- Fragment de peu de copa, possiblement corresponent a la forma Drag. 24/25 (ref. núm. 50.408-E).

92.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 27-B, en la varietat *marmorata* (ref. núm. 50.137).

93.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 27-A, amb decoració de rodet a l'exterior de la vora (ref. Q-32; N-II?).

94.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 27-B (ref. núm. 50.806).

95.- Fragment de paret de copa de la forma Drag. 27-B (ref. núm. 50.408-B).

96.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 33-A (ref. núm. 50.565-a).

97.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 33-A (ref. núm. 51.713).

98.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 35, amb decoració de part d'una fulla d'aigua (ref. núm. 50.805).

99.- Fragment de vora de copa de la forma Drag. 35, amb decoració de part d'una fulla d'aigua (ref. núm. 50.563-a).

100.- Pàtera de perfil gairebé sencer, de la qual sols manca la vora i el centre, corresponent a la forma Drag. 36 (ref. núm. 50.408-D).

101.- Fragment de vora de pàtera forma Drag. 36 (ref. núm. 50.444).

102.- Fragment de vora de pàtera forma Drag. 36 amb decoració d'una fulla d'aigua (ref. núm. 50.407-F).

103.- Fragment de vora de pàtera forma Drag. 36 (ref. núm. 50.407-F).

104.- Fragment de paret i inici de la vora d'una pàtera forma Drag. 36 (ref. núm. 50.407-E).

105.- Fragment de vora i coll d'olpe amb inici de l'arrencament de la nansa (ref. Q-9; N-II).

106.- Fragment de peu de vas corresponent a una forma tancada, tipus Hermet 7 (?) (ref. núm. 50.408-G).

107.- Fragment de nansa allargassada corresponent a un olpe o altra forma tancada (ref. núm. 51.748).

108.- Fragment de fons de copa amb un fragment de marca de terrissaire, dins cartel·la oblonga, amb les lletres «NA..», amb la «N» girada de mirall (ref. núm. 51.754).

109.- Fragment de fons de copa amb un fragment de marca de terrissaire, dins cartel·la oblonga, amb les lletres «XIMI....», possiblement es tracti d'una marca numeral a semblança amb la que apareix a Genin *et alii* (2007, 258, esmenten que s'han trobat 461 exemplars dins la fossa *Gallicanus*) (ref. núm. 50.388).

Sigil·lata Hispànica

110.- Fragment de vora de la forma Drag. 37 amb decoració, on es copsa el fris superior consistent en una sanefa que repeteix el punxó consistent en dos cercles concèntrics amb un punt en relleu al centre. El cercle exterior presenta decoració imitant una corda (ref. núm. 50.184). Un paral·lel pròxim al punxó que hem vist, el trobem a Empúries (MEZQUÍRIZ 1961, làm. 104, 1.837).

111.- Fragment de vora de la forma Drag. 37, on les dues faixes decoratives estan separades per dues línies horitzontals. La superior va repetint el punxó consistent en tres cercles concèntrics. La inferior, molt desdibuixada, suposem que es tornaria a donar la mateixa decoració (ref. núm. 50.979). Un punxó pròxim a aquest, el veiem a Citania de Briteiros (MEZQUÍRIZ 1961 làm. 103, 1.811).

112.- Fragment de paret de vas de la forma Drag. 37 (?), amb decoració on es copsa el fris inferior consistent en una sanefa que repeteix un punxó consistent en dos cercles concèntrics alternats per un petit cercle (ref. núm. 51.727). Trobem paral·lels similars del primer punxó a Trício (MEZQUÍRIZ 1961, làm. 104, 1.845) i a *Bilbilis* (SAENZ PRECIADO 1997, vol. III, làm. 216, 755 i làm. 240, 1.107).

113.- Fragment corresponent al fris inferior de la forma Drag. 29, amb decoració d'un motiu vegetal indeterminat i tres línies verticals zigzaguejants (ref. Q-10; N-IV). El motiu de tres línies zigzaguejants, el veiem a Mèrida (MEZQUÍRIZ 1961, làm. 116, 2.338).

114.- Fragment de fos de bol hemisfèric, amb peu, forma Hispànica 37, on es copsa fragmentàriament la decoració del fris inferior consistent en un punxó amb dos cercles dentats, concèntrics, emmarcant una «V»; aquest s'alterna amb un element vertical del qual es conserva la meitat inferior (ref. s/núm., hom suposa que prové dels estrats superiors del criptopòrtic). Possiblement, d'acord amb els paral·lels vistos, correspongui a una producció del terrissaire *Valerius Paternus* (Jerez Linde 1996, *passim*). A la comarca del Maresme tenim un altre exemple a Premià de Dalt (COLL 2004, 400, fig. 102, CVB 116: de Can Verboom 1999).

115.- Fragment amorf corresponent a una forma tancada (a l'interior no presenta vernís), amb decoració de dues faixes verticals de fulles obliqües i enmig una faixa de tres línies verticals zigzaguejants, a baix i en disposició horitzontal una sanefa de fulles obliqües (ref. núm.: 50.676).

116.- Fragment amorf corresponent a una forma tancada (interior sense vernís), amb decoració d'una faixa de tres línies verticals zigzaguejants (ref. núm. 50.407-D). La composició de tres línies zigzaguejants, la veiem a Mèrida (MEZQUÍRIZ 1961, lám. 116, 2.338).

117.- Fragment de fons d'una gerra de parets verticals i fons lleugerament umbilicat. Presenta un vernís vermell òxid mat, pròxim al vernís del taller d'Abella i el seu entorn (ref. núm. 50.450). La forma seria semblant a una trobada a Guissona (GUITART-PERA 2006, 58, peça núm. 8, «tallers locals»).

CLOENDA

Com hem pogut veure, les troballes de ceràmica sigil·lata són un reflex de les pautes d'ocupació de l'indret, així com del comerç de ceràmiques fines a l'època romana. Observem la presència de ceràmica aretina de vernís negre, que data vers el 40 aC, però, a més, hem de tenir present que en aquest mateix jaciment es troben altres ceràmiques de vernís negre, més antigues, com la campaniana B *oïde*, que presenta restes d'un grafit *post coctem* escrit en llatí, així mateix la troballa de fragments de mosaic de *signinum* amb tesselles seguint l'esquema de retícula de rombes; això ens porta a suposar l'existència d'una certa sincronia històrica amb el jaciment de Can Benet a Cabrera mateix (GARÍ 2009, 128-129).

Entrant plenament en el món de les ceràmiques sigil·lates itàliques, veiem la presència d'algunes formes antigues que conviurien amb les imitacions, també hem vist peces enquadrades dins el període clàssic i uns pocs fragments decorats, mentre que una bona part dels materials estarien dins les produccions tardanes. Cal destacar la troballa de la gran pàtera de *Rasinius* com a peça excepcional.

La producció sud-gàl·lica ocuparia la major part del gruix de les troballes del conjunt de sigil·lata d'època imperial, tot i la fragmentació del material s'han pogut identificar paral·lels d'algunes de les produccions decorades. Així mateix, estan representades les formes més freqüents de la producció llisa.

Finalment, sobta la poca quantitat de sigil·lata hispànica trobada, gairebé tots fragments decorats (excepte la forma tancada de parets verticals que correspondria a una producció local de la Catalunya interior), sense que s'hagin localitzat individus corresponents a les formes llises característiques d'aquesta producció.

Joan Francesc Clariana i Roig

NOTES

- 1.- Deixant de banda la sigil·lata africana «A» en tant que aquesta, en el nostre jaciment, per raons que es desconeixen, en principi tindria molt poca presència.
- 2.- Presentem aquí un resum de l'estudi que es publicarà properament dins el volum monogràfic, dedicat a Can Modolell, de la revista *Laietania*.
Cal indicar que els dibuixos de les peces núms. 6, 11, 28 i 32 foren realitzats per Jordi Arenas, mentre que el de la peça núm. 27 correspon a Pla-Revilla 2004.
- 3.- Cal indicar que, en el període d'esplendor, va tenir lloc un predomini de decoracions de tipus vegetals estilitzades, però ja varen començar a aparèixer els motius mitològics, escenes de cacera i de circ, decoracions de panells, medallons i les conegudes com creus de Sant Andreu, que, sobretot, foren presents en el període següent, el de transició.
Les darreres peces que arribaren a les nostres contrades foren les del període de decadència, on les produccions destaquen per la seva baixa qualitat (del 80 al 120 dC).

BIBLIOGRAFIA

- CLARIANA ROIG, J.F., «“La Terra Sigil·lata”. Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanyes d’excavacions de 1964-68 i 1970», *Laietania*, 5 (Mataró 1990), 53-111.
– «Estampillas en cerámica aretina de barniz negro de la comarca de El Maresme (Barcelona)», *XX Congreso Nacional de Arqueología - Santander 1989* (Zaragoza 1991), 421-426.
– «La Terra Sigil·lata». Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campaña d’excavació de 1987. *Laietania*, 7 (Mataró 1992), 48-80.
– «Ceràmiques singulars a la vall de Cabrera de Mar», *Segones jornades d’arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme* - 4 de juliol de 1998. *Ituro*, 2 (Cabrera de Mar 2000), 37-48.
– “La Terra Sigillata sudgàl·lica de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, El Maresme)”. Tarragona 2007-2008 (inèdit).
- COLL, R. *Història Arqueològica de Premià* (Premià de Mar 2004).
- DANNELL, G.B. «Les oves du sud de la Gaule», www.graufesenque.com/recherche 2005.
- DANNELL, G.B.; DICKINSON, B.M.; HARTLEY, B.R.; MEES, A.W.; POLAK, M.; VERNHET, A.; WEBSTER, P.V. *Gestempelte Sügallische Reliefsigillata (Drag. 29) aus den werkstätten von La Graufesenque*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Mainz 2003) (col·lecció de diversos volums).
- DANELL, G.; DICKINSON, B.; VERNHET, A. «Ovolos on Dragendorff form 30 from the collections of Frédéric Hermet and Dieudonné Rey», *Form and Fabric. Studies in Rome’s material past in honour of B.R. Hartley* (Oxford 1998), 69-109.
- DRAGENDORFF, H. «Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik», *Bonner Jahrbücher*, núm. XCVI, 1895. Traducció francesa sota el nom de «La Sigillée», trad. per R.C. Gangloff. *Revue Archeologique Sites*, Hors de Serie núm.7 (Avignon 1981, r. 1984).
- DRAGENDORFF, H.; WATZINGER, C. *Arretinische Reliefkeramik* (Reutlingen 1948).
- GARÍ, R.I. «Els inicis de l’establiment romà de Can Modolell», *D’Ituro a Iluro, de Cabrera de Mar a Mataró. Dades sobre el naixement i desplaçament d’una ciutat romana* (Cabrera de Mar 2009), 113-129.
- GENIN, M. *et alii*, *La Graufesenque (Millau, Aveyron)*. Vol. II, *Sigillées lisses et autres productions* (Pessac 2007).
- GROOT, J. De, «Masclus von La Graufesenque», *Germania*, 38 (1960), 55-65.
- GUIRTART, J. (dir.); PERA, J. Iesso, Guissona. *La descoberta d’una ciutat romana a Ponent* (Guissona 2006).
- HARTLEY, B.R.; DICKINSON, B.M. *Names on Terra Sigillata. An Index of Maker’s stamps & signatures on Gallo-Roman Terra Sigillata (Samian Ware)*. Vol. 4 (F to KLUMI) (London 2009).

HERMET, F. *La Graufesenque (Condatomago)* (Paris 1934).

JEREZ LINDE, J.M. «*Valerius Paternus*. Notas para la clasificación tipológica de las marcas alfareras procedentes de la cuenca media del Guadiana», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. XXXII (Madrid 1996), 113-138.

KENRICK, P. «C. Ateius.- the inside story», *RCRF, Acta* 35 (1997), 179-190.

KNORR, R. *Die Verzierten Terra Sigillata-Gefässe von Cannstatt und Köngen-Grinario* (Stuttgart 1905).

– *Südgalische Terra-Sigillata-Gefässe von Rottweil* (Stuttgart 1912).

– *Topfer und Fabriken Verzierter Terra-Sigillata des Ersten Jahrhunderts* (Stuttgart 1919).

– *Terra-Sigillata-Gefässe des ersten Jahrhunderts mit Töpfernamen* (Stuttgart 1952).

LOSCHKE, S. *Keramische funde in Haltern, Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen V* (Bonn 1909).

MEES, A. *Modelsignierte Dekorationen auf südgalischer Terra Sigillata* (Baden-Württemberg 1995).

MEZQUÍRIZ, M.A. *Terra Sigillata Hispánica* (Valencia 1961).

NIETO, J.; PUIG, A.M. *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. 3. Culip IV: la Terra Sigil-lata decorada de La Graufesenque* (Girona 2001).

OSWALD, F. *Index of Potters' stamps on terra sigillata "samian ware"*. Margidunum (East Bridgford, Notts. 1931).

– *Index of Figure-Types on Terra Sigillata (Samian Ware)*. Supplement to «The Annals of Archaeology and Anthropology». The University Press of Liverpool (1936-37).

OSWALD, F.; PRYCE, T.D. *An introduction to the study of terra sigillata* (Londres 1920).

OXÉ, A. «Frühgalische Reliefgefässe vom Rhein», *Materialen zur Römisch. Germanische Kommission*. Heft núm. 6 (Frankfurt 1934).

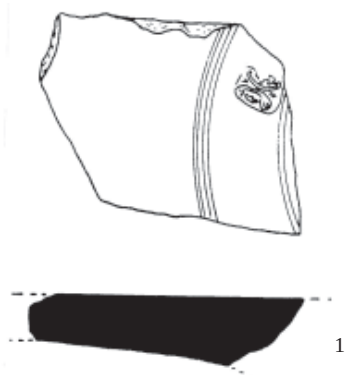
OXÉ, A.; COMFORT, H. *Corpus Vasorum Arretinorum* (Bonn 1968, 1a ed) =OC.

OXÉ, A.; COMFORT, H.; KENRICK, P. *Corpus Vasorum Arretinorum* (Bonn 2000, 2a ed) =OCK.

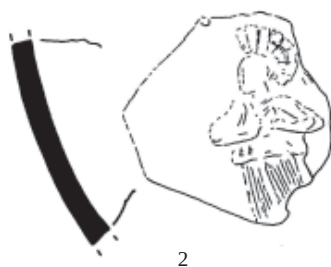
PASSELAC, M. «Centre de production de Narbonne», *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations* (Paris 1986), 52-55.

PASSELAC, M.; VERNHET, A. «Céramique sigillée sud-gauloise», *Dictionnaire des Cèramiques Antiques (VIIème. s. av. n. è. - VIIème. s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)* =DICOCER. Lattara, 6 (Lattes 1993), 569-579.

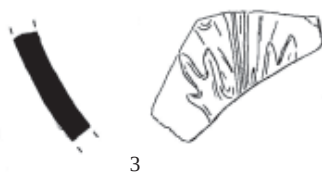
- PÉREZ ALMOGUERA, A. «El *municipium* de Ilerda y la *Terra Sigillata* sudgàlica», *La difusió de la Terra Sigillata Sudgàlica al nord d'Hispania* (Barcelona 2005), 105-110.
- PLA, C.; REVILLA, V. «El santuari romà de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)», *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia. La Garriga, 29 i 30 de novembre de 2001* (Barcelona 2004), 749-777.
- POLAK, M. *Sout Gaulisch Terra Sigillata with potters stamps from Vechten* (Nijmegen 2000).
- PORTEN PALANGE, F.P. *Katalog der punzenmotive in der arretinischen Reliefkeramik* (Mainz 2004).
– *Die Werkstätten der arretinischen Reliefkeramik* (Mainz 2009).
- PREVOSTI, M. *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro* (Mataró 1981).
- REGOLI, E. «Sigillata Italica. Sigillata Tardoitalica decorata», *Settefinestre. Una villa schiavistica nell'Etruria romana*. Vol. 2: *La villa e i suoi reperti* (Modena 1985), 138-145.
- RICCIONI, G. *Problemi di archeologia gallo romana I. La terra sigillata della Gallia meridionale*. Cooperativa Libreria Universitaria Editrice (Bologna 1977).
- SAENZ PRECIADO, J.C. *La Terra Sigillata Hispànica del municipium Augusta Bilbilis* (Zaragoza 1997).
- SCHAAD, D. (dir.). *La Graufesenque (Millau, Aveyron)*. Vol. I, *Condatomagos. Une agglomération de confluent en territoire Rutène (II s.a.C. - III s.p.C)* (Pessac 2007).
- SCHINDLER KAUELKA, E.; FASTNER, U.; GRUBER, M. *Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum* (Viena 2001).
- TARRATS, F. «Terra sigillata del passatge de Cobos (Tarragona): les marques de terrisser», *Miscel·lània Arqueològica a Josep M. Recasens* (Tarragona 1992), 155-176.
- TILHARD, J.L. *Les céramiques sigillées du haut-empire à Poitiers* (Marsella 2004).
- VERNHET, A. *La Graufesenque, céramiques gallo-romaines* (Millau 1991).

1

2

3

4

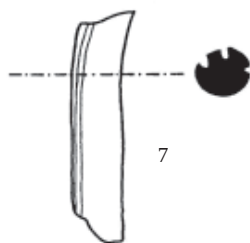
5

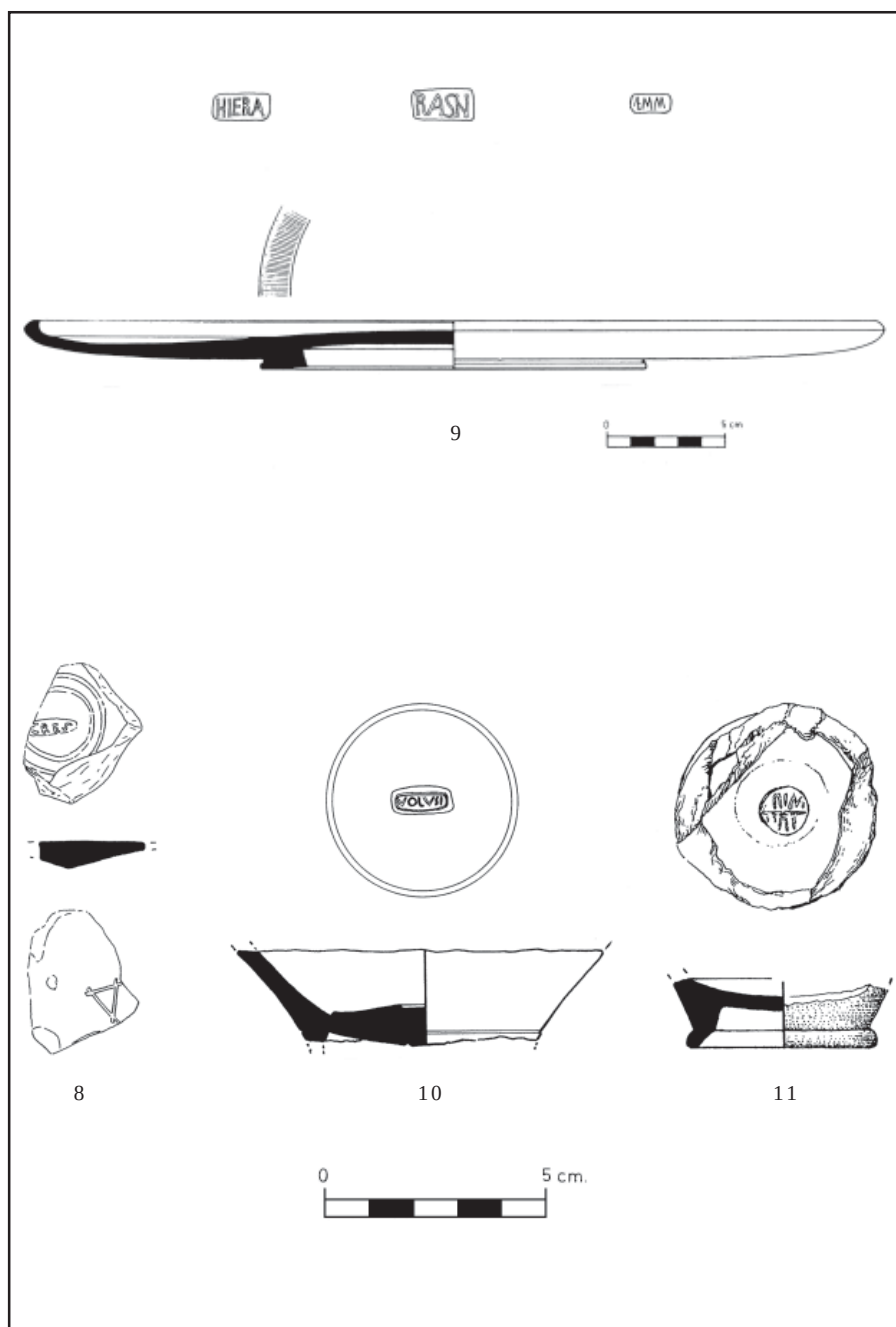

6

7

12

13

14

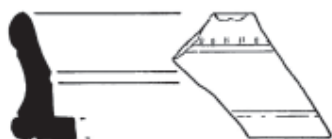
15

16

17

18

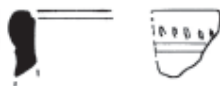
19

20

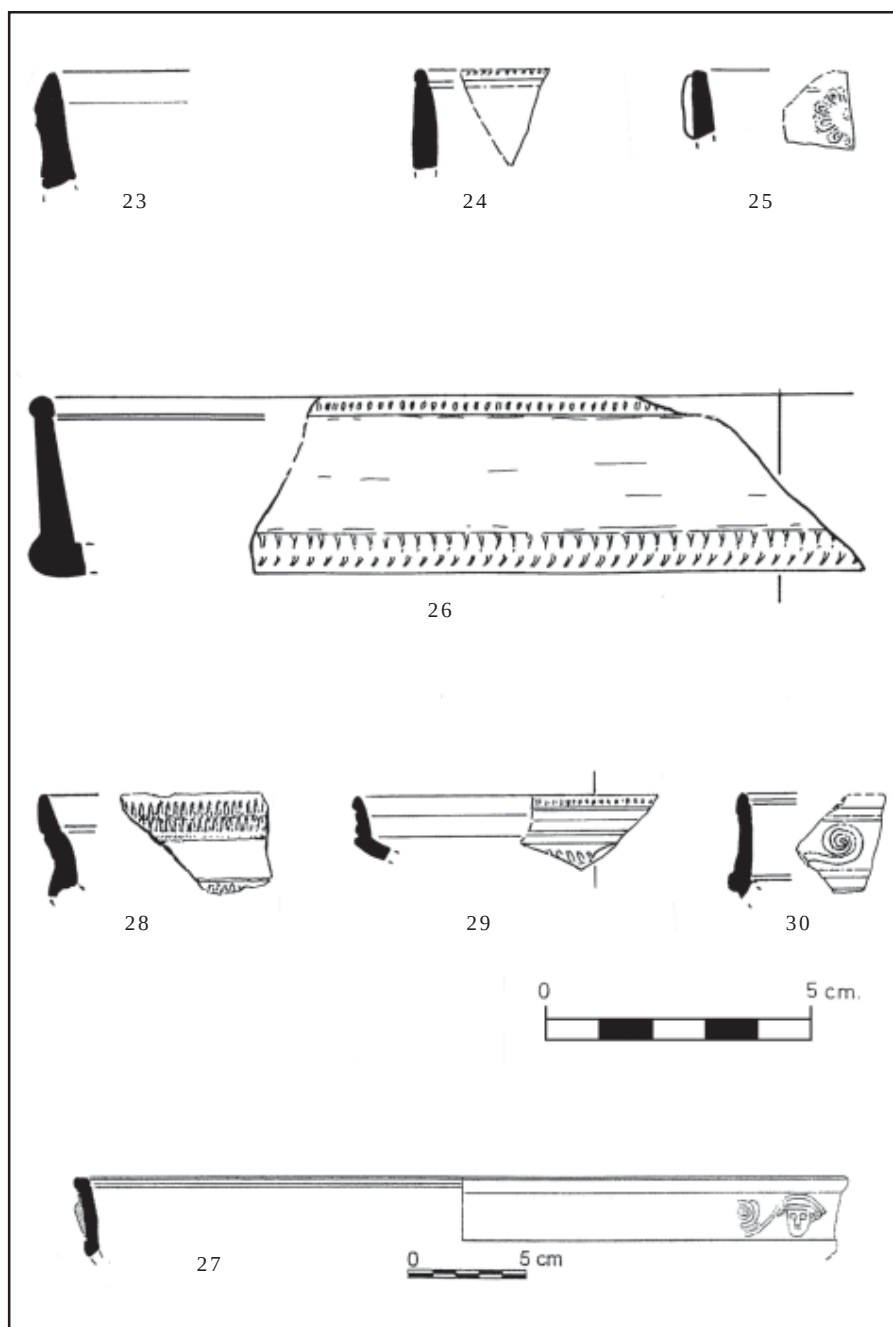

21

22

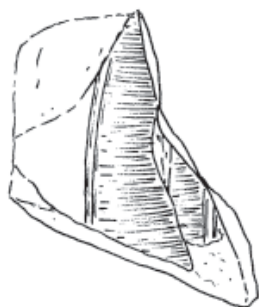

31

32

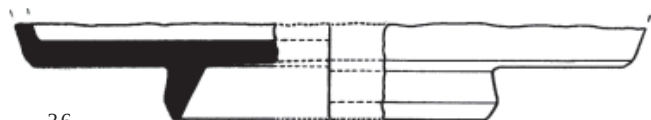
34

35

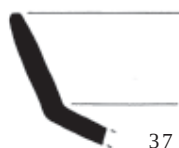

33

36

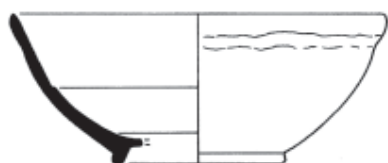
37

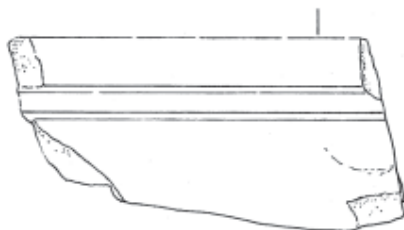
38

39

41

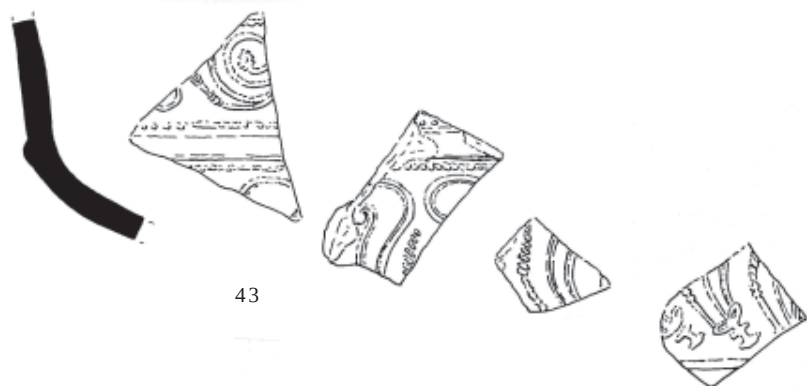

42

40

43

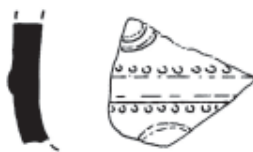
44

45

46

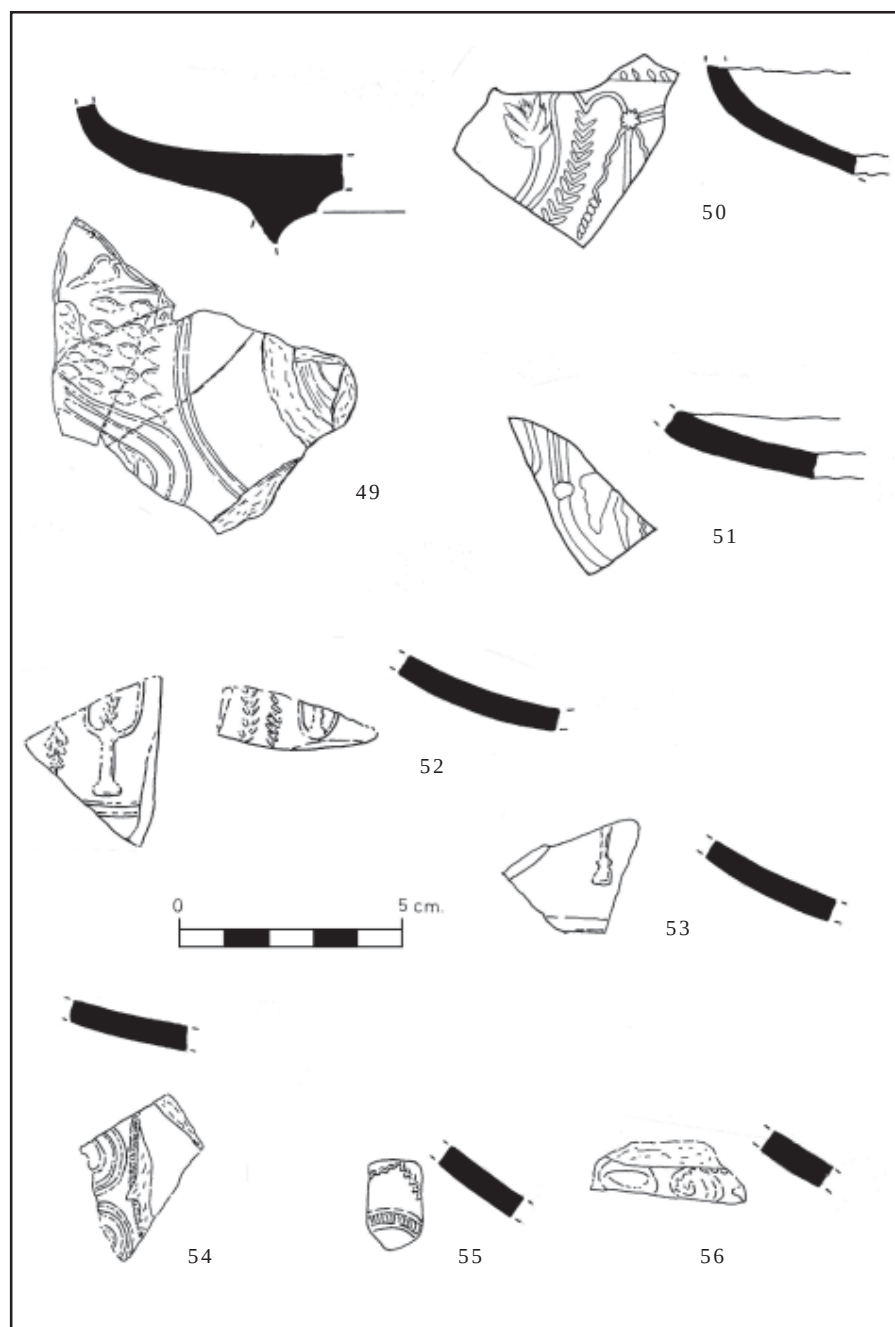

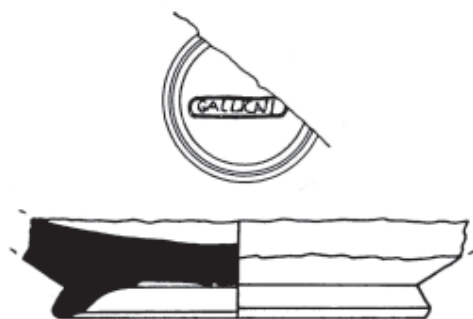
47

48

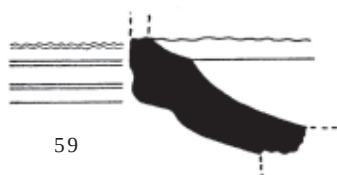

57

58

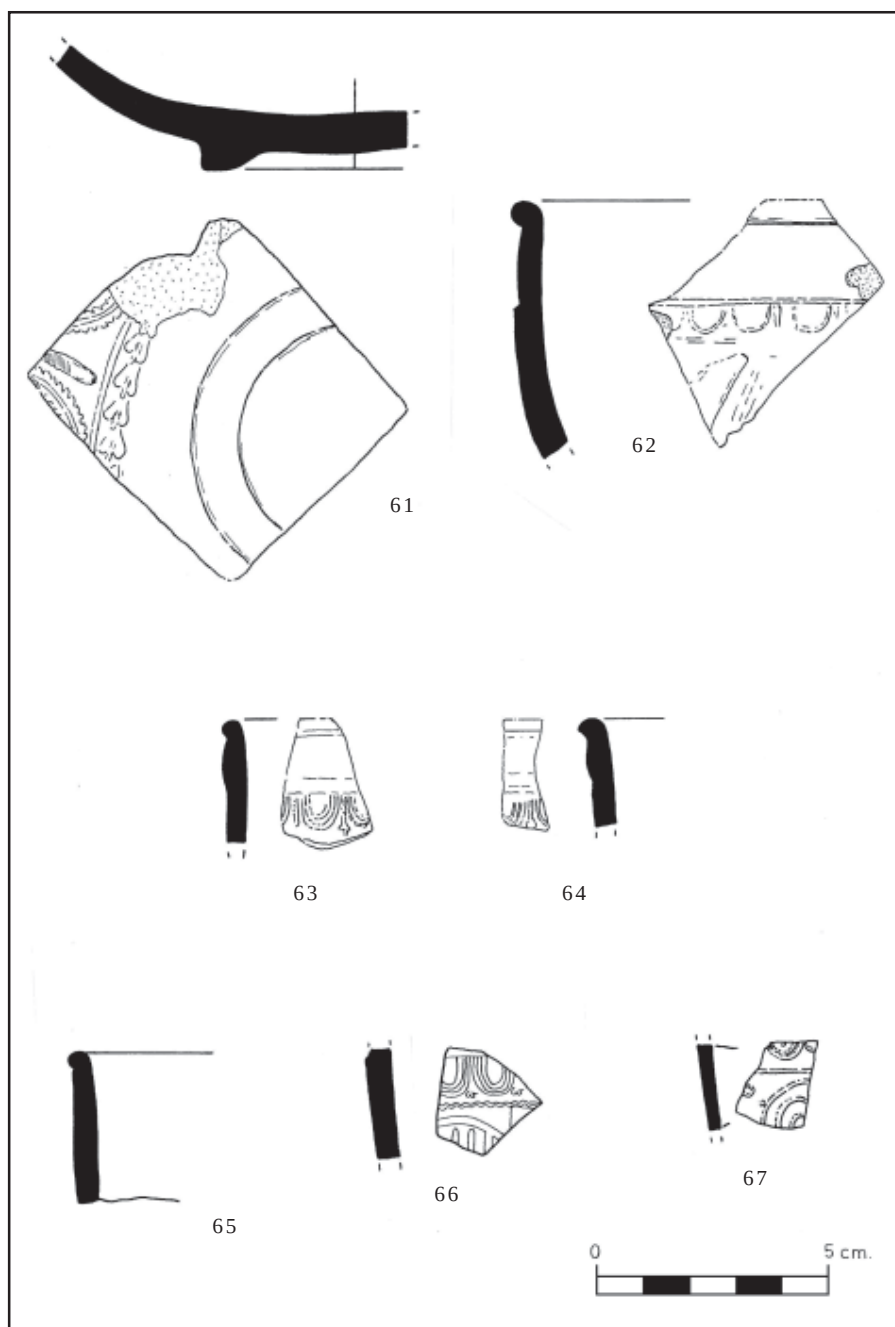
59

50.4071A

60

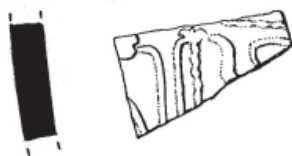

68

69

70

71

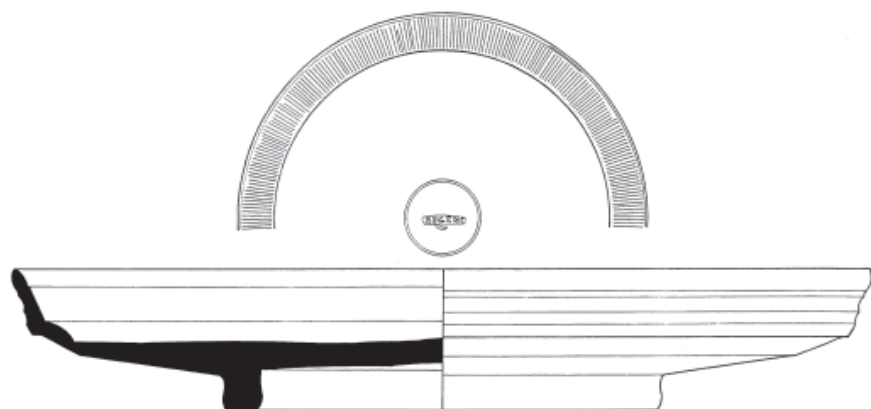

72

73

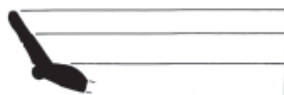
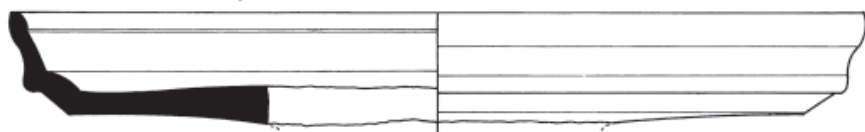

74

75

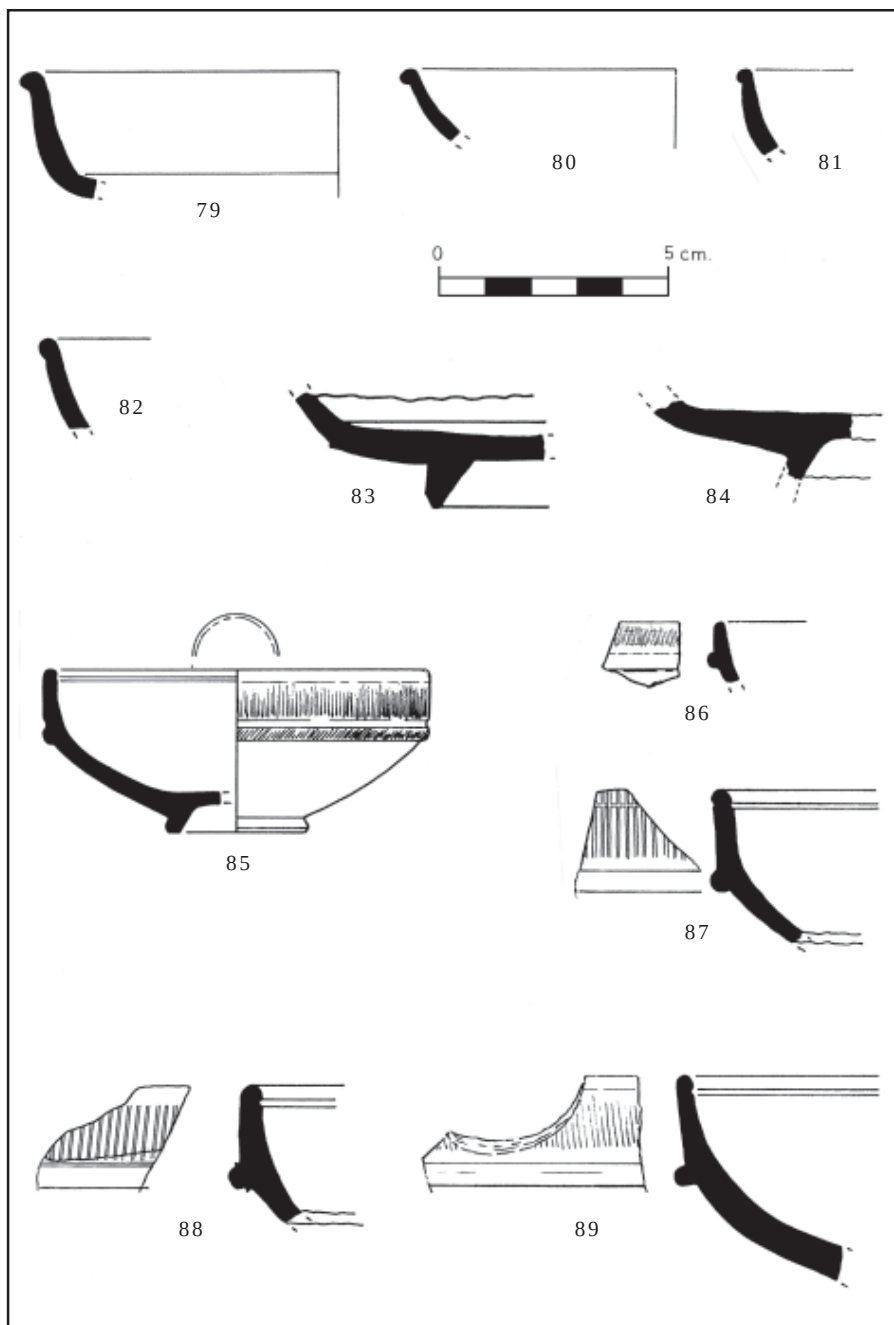
76

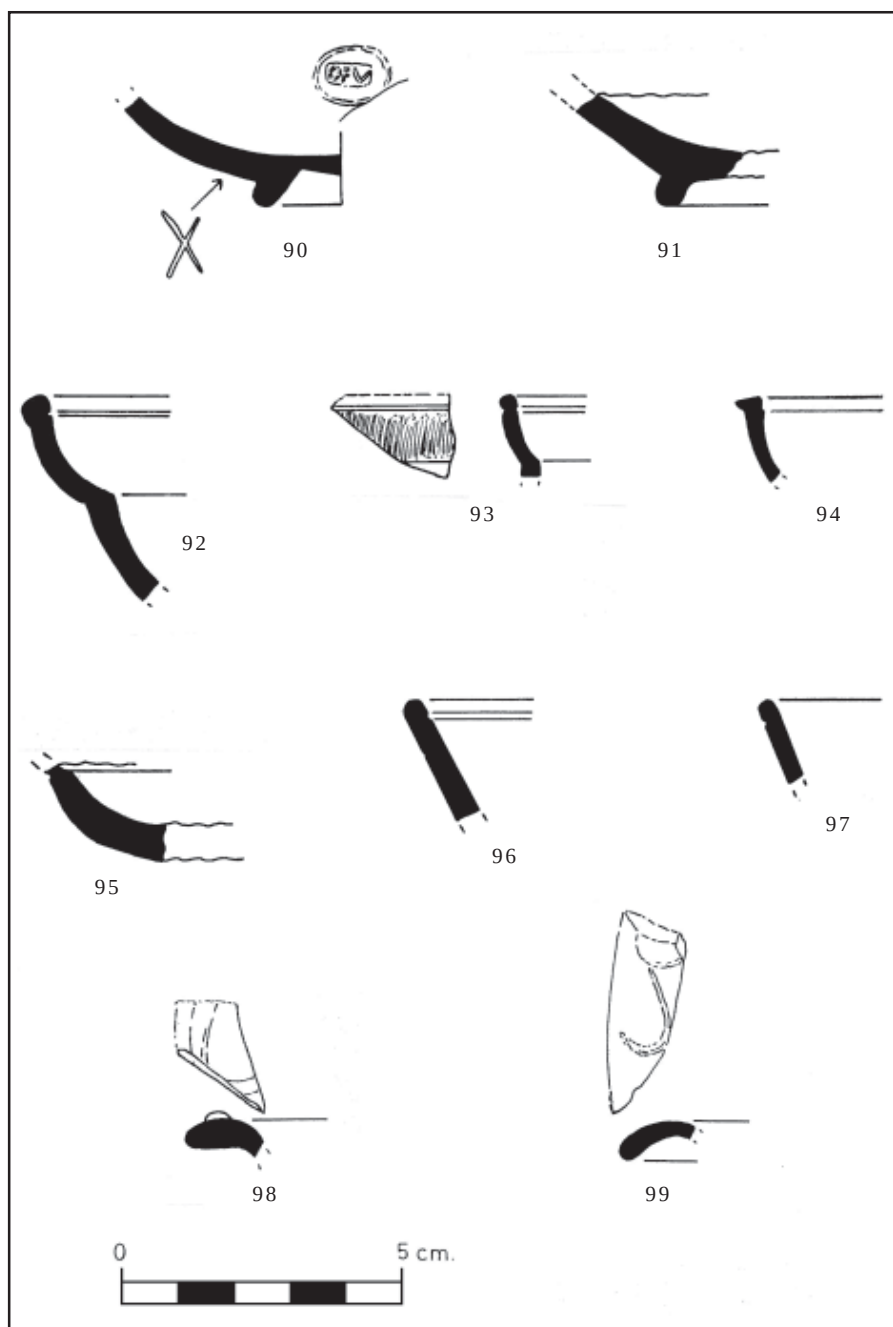

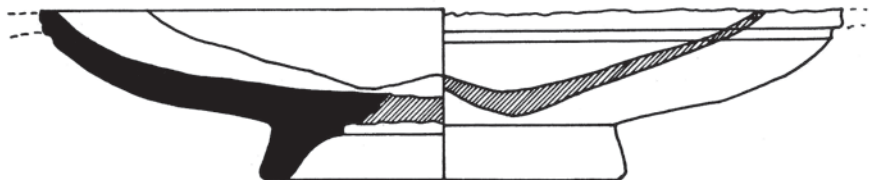
77

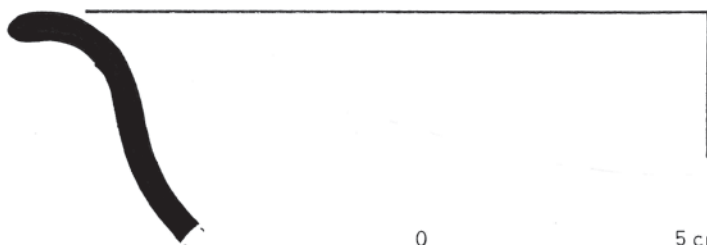
78

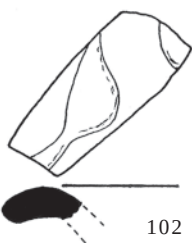

100

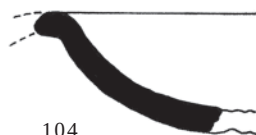
101

102

103

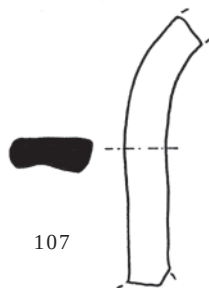
104

105

106

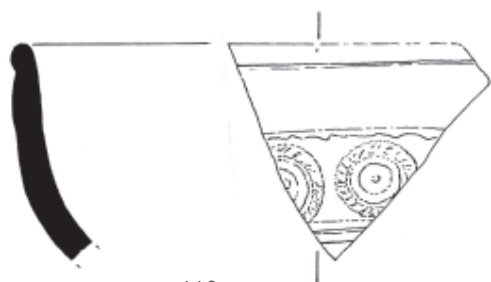
107

108

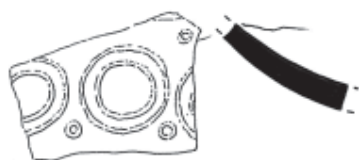
109

110

111

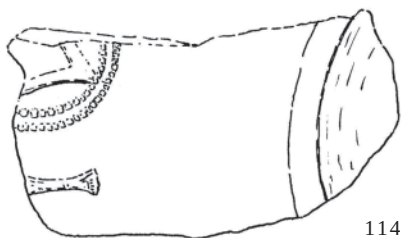

112

113

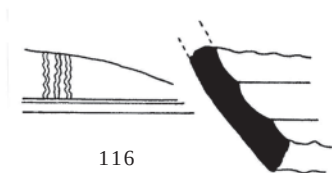

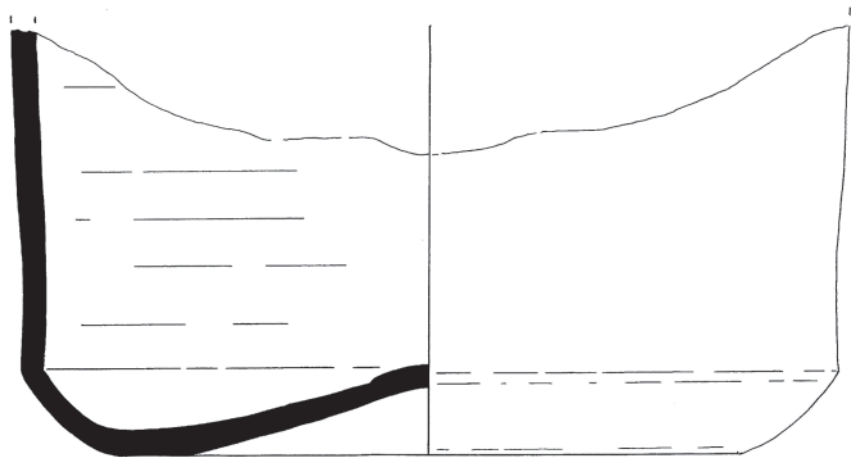
114

115

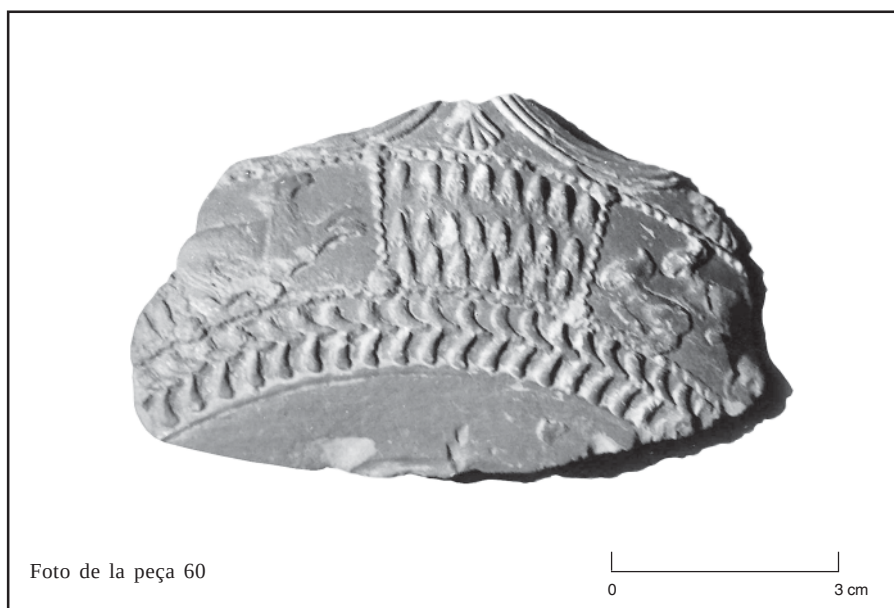
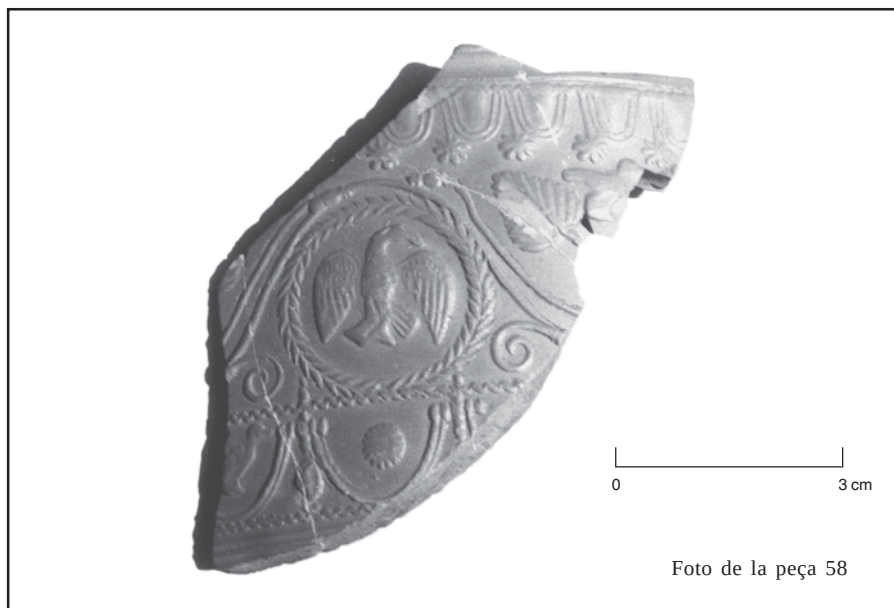

116

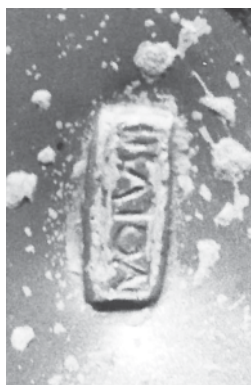
117

9

10

57

Fotos marques de terrissaire.
Peces nùms. 9, 10 i 57

Fig. 1. Cantimplora forma Hermet 13 de Le Millau, amb decoració que coincideix amb la peça nùm. 73 (foto: Vernhet 1991, 61).

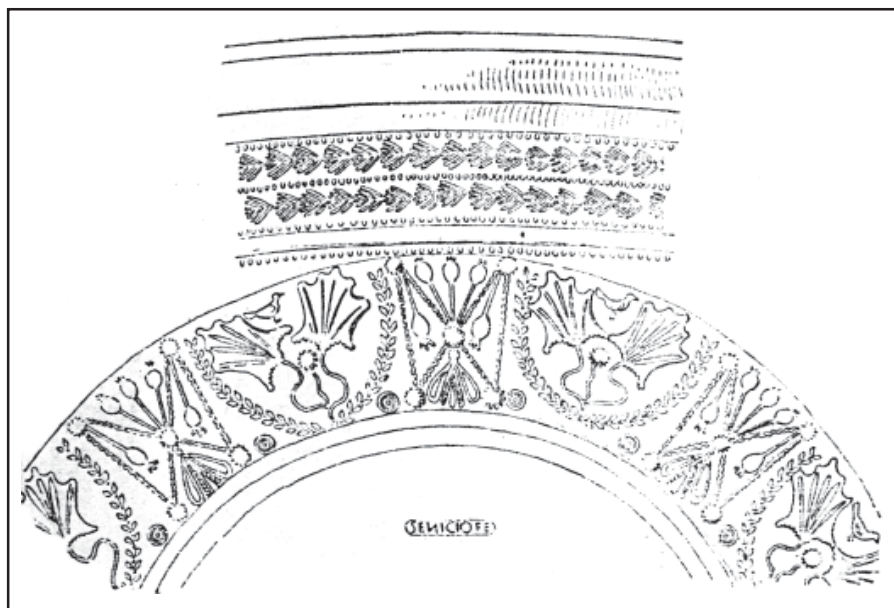

Fig. 2. Drag. 29 signada per Senicio provinent d'Asberg (Knorr 1919, làm. 75).

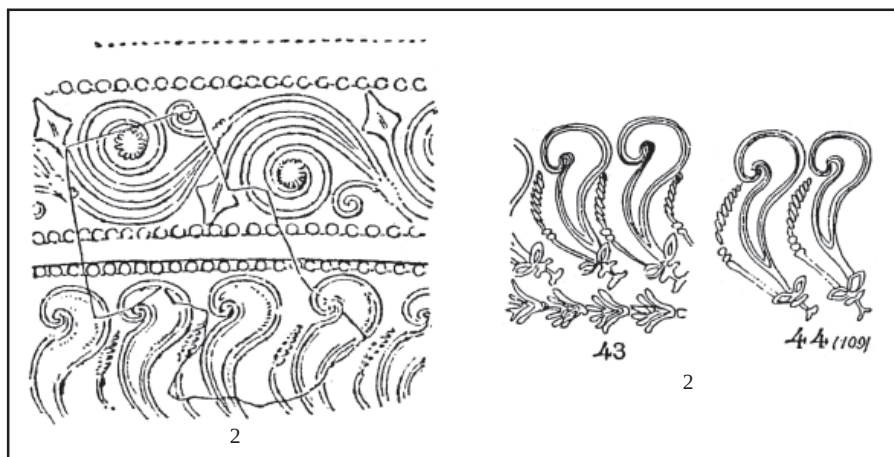

Fig. 3. Decoracions de «nautilus» o «godrons» en formes Drag. 29: 1.- Provenient d'Aislingen (Knorr 1952, làm. 76). 2.- Provenients de Le Millau (Hermet 1934, làm. 101).